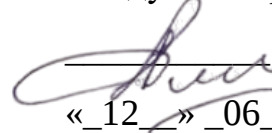

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра Психології

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

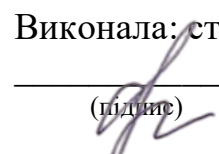
 Карсканова С. В.
«_12_» _06_____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

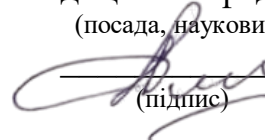
на здобуття рівня вищої освіти «бакалавр»

зі спеціальності 053 «Психологія»

**на тему «НЕГАТИВНІ ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ДИТИНИ У
СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ»**

Виконала: студент(ка) групи
 Яковлєва К.В.
(підпис)

Керівник роботи:
кандидат психологічних наук,
доцент,
доцент кафедри психології
(посада, науковий ступень вчене звання)

 Карсканова С.В.
(підпис)

Миколаїв 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала
Макарова

Навчально науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

Чугуєва І.Є.
(підпис)
«_5_» __02____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Студентки **Яковлевої Ксенії Вадимівні**

1. Тема роботи: **«Негативні психоемоційні стани дитини у старшому дошкільному віці»**

Керівник роботи канд. психол. наук, доцент **Карсканова Світлана Вікторівна**

Затверджені наказом ректора №148-уч від «3» лютого 2025 року

2. Термін подання роботи: 3.06.2025.

3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з психології, передовий практичний досвід.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів): Уявлення студентів про майбутню професію як чинник психологічної готовності до професійної діяльності. Емпіричне дослідження уявлення студентів про майбутню професію.

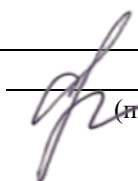
5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація доповіді по роботі у форматі Microsoft Power Point загальною кількістю 11 слайдів, з висвітленням таких питань як об'єкт предмет, мета і завдання роботи (2 слайди), використані методи емпіричного дослідження (1 слайд), теоретичні узагальнення з теми дослідження (2 слайди), результати емпіричного дослідження, їх демонстрація (рисунки, таблиці), аналіз та інтерпретація (5 слайдів), висновки (1 слайд).

6. Дата видачі завдання 5 лютого 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

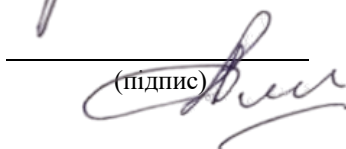
Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формулювання теми роботи	01.01.2025	
2.	Опрацювання літератури з теми дослідження. Визначення мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження.	10.01.2025	Список використаної літератури має включати не менше 30 позицій (передусім сучасні актуальні із яких не менше 25% - за останні п'ять років).
3.	Написання вступу. Визначення методів і бази дослідження.	15.01.2025	Вступ (обсяг 3 – 4 сторінки)
4.	Написання Розділу 1. Подання на перевірку	15.02.2025	Розділ 1. (14-16 сторінок)
5.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження.	31.01.2025 - 28.03.2025	
6.	Статистична обробка отриманих результатів	01.04.2025- 07.04.2025	
7.	Написання Розділу 2. Подання на перевірку	10.04.2025	Розділ 2 (20-26 сторінок)
8.	Оформлення тексту роботи. Подання керівнику на перевірку.	15.04.2025	Загальний обсяг основного тексту роботи 40 – 50 сторінок.
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	01.06.2025	
10.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	09.06.2025	
11.	Подання роботи для перевірки на академічну доброчесність	10.06.2025	
12.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	15.06.2025	
13.	Захист роботи	16.06.2025- 20.06.2025	

Студент

 (підпис)

Яковлева К.В.

Керівник роботи

 (підпис)

Карсканова С.В.

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичні основи та емпіричне дослідження психологічних характеристик негативних психоемоційних станів старших дошкільників. Проведено аналіз сучасних підходів до вивчення даної проблематики з використанням надійних психодіагностичних методик та методів математичної статистики для підтвердження достовірності отриманих результатів.

Ключові слова: негативні психоемоційні стани, соціальна адаптація, емоційне благополуччя дитини.

Яковлева К.В. Негативні психоемоційні стани дитини у старшому дошкільному віці : кваліфікаційна робота бакалавра зі спеціальності 053 «Психологія». Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2025. 83 сторінки.

ANNOTATION

The qualification work presents theoretical foundations and empirical research on the psychological characteristics of negative psycho-emotional states of older preschoolers. An analysis of modern approaches to the study of this issue is carried out using reliable psychodiagnostic methods and methods of mathematical statistics to confirm the reliability of the results obtained.

Keywords: negative psycho-emotional states, social adaptation, emotional well-being of the child.

Yakovleva K.V. Negative psycho-emotional states of a child in senior preschool age: bachelor's qualification work in specialty 053 "Psychology". Mykolaiv: Admiral Makarov National University of Shipbuilding. 2025. 83 pages.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ..	7
1.1 Поняття та сутність негативних психоемоційних станів у психології..	7
1.2 Вікові особливості психоемоційного розвитку дитини старшого дошкільного віку.....	11
1.3 Фактори, що впливають на виникнення та прояв негативних психоемоційних станів.....	14
Висновки до 1 розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ....	23
2.1 Організація емпіричного дослідження	23
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	28
2.3 Зміст програми корекції негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку.....	35
Висновки до 2 розділу.....	51
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство характеризується динамічними змінами, зростанням обсягу інформації та підвищенням вимог до особистісного та інтелектуального розвитку дітей, починаючи з дошкільного віку. Водночас, психологи та педагоги відзначають збільшення випадків вияву негативних психоемоційних станів у старших дошкільників, що часто стають причиною труднощів у соціальній адаптації та навчальній діяльності.

Актуальність дослідження проблеми негативних психоемоційних станів зумовлена низкою чинників. По-перше, емоційне благополуччя дитини виступає однією з фундаментальних умов успішного особистісного зростання й розвитку. Згідно з Законом України «Про освіту» (2017 р.) та Законом України «Про дошкільну освіту» (2025 р.), держава гарантує створення належних психолого-педагогічних умов для повноцінного розвитку кожної дитини, а також визначає важливість виховання і навчання, що враховує її емоційні та психологічні потреби. У цьому контексті дослідження чинників, що призводять до негативних психоемоційних станів, а також розробка ефективних засобів їх профілактики й подолання, відповідають вимогам сучасної освітньої політики України.

По-друге, «Базовий компонент дошкільної освіти» (2021 р.), ухвалений Міністерством освіти і науки України як державний стандарт, підкреслює важливість формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку. Документ передбачає, що заклади дошкільної освіти мають забезпечувати сприятливе освітнє середовище, в якому діти відчуватимуть себе комфортно та безпечно. Проте в реальній практиці вихователі нерідко стикаються з проявами страхів, тривожності, агресивності, дратівливості, примхливості та інших негативних емоційних станів у дітей, що ускладнює освітній процес і вимагає відповідної корекційної та профілактичної роботи.

По-третє, останнім часом збільшується кількість наукових досліджень, присвячених вивченню емоційної сфери дитини (роботи Г. Костюка, В.

Кремень, С. Максименка, М. Лукової, Т. Піроженко, Т. Поніманської тощо), які доводять, що емоції у старшому дошкільному віці є важливим чинником становлення самооцінки, розвитку комунікативних навичок і формування базових особистісних рис. Зокрема, у працях українських дослідників (О. Ладивір, Т. Піроженко, Л. Проколі, та ін.) висвітлюються питання необхідності створення позитивного емоційного клімату в дитячому колективі та впровадження психолого-педагогічних технологій, спрямованих на зниження негативних психоемоційних проявів.

Водночас, незважаючи на наявність ґрунтовних теоретичних та практичних напрацювань, проблема залишається відкритою щодо подальшого дослідження специфіки виникнення та протікання негативних психоемоційних станів саме у старшому дошкільному віці, а також пошуку комплексних методів їх корекції, які б були інтегровані в щоденну практику вихователів та батьків. Недостатньо опрацьованими залишаються питання взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї, координації зусиль педагогів, психологів і батьків із метою формування в дітей сталих навичок емоційної саморегуляції.

Отже, розробка комплексу заходів, що забезпечують емоційне благополуччя старших дошкільників, набуває особливої ваги в контексті сучасної модернізації системи дошкільної освіти в Україні й відповідає вимогам державних освітніх стандартів, спрямованих на всебічний розвиток дитини як особистості.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов профілактики й корекції негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до розуміння сутності та структури негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку.
2. З'ясувати вікові особливості дітей старшого дошкільного віку, що впливають на виникнення й перебіг негативних психоемоційних станів.

3. Окреслити основні чинники, що детермінують формування та прояв негативних психоемоційних станів (тривожність, страх, агресивність тощо).

4. Провести емпіричне дослідження прояву негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку

5. Розробити програму корекції негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку

Об'єкт дослідження – психоемоційний стан дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови та способи профілактики й корекції негативних психоемоційних станів (тривоги, страхів, агресивності тощо) у старших дошкільників.

Гіпотеза дослідження: припускається, що цілеспрямоване використання комплексу психолого-педагогічних методів та прийомів (*арт-терапевтичних технік, ігрових і казкотерапевтичних форм роботи, співпраці педагогів та батьків*), а також урахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку сприятимуть ефективній профілактиці та подоланню негативних психоемоційних станів і забезпечуватимуть підвищення рівня емоційного благополуччя.

Методи дослідження:

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження використано комплекс методів:

- **теоретичні:** аналіз, синтез, порівняння, систематизація наукової літератури з питань емоційного розвитку і психокорекції;
- **емпіричні:** спостереження, бесіда з дитиною й батьками, проєктивні методики;
- **експериментальні:** проведення формувального експерименту з використанням розроблених психолого-педагогічних заходів (*тренінгових занять, корекційних ігор, занять з арт-терапії*);
- **кількісні та якісні:** методи математичної статистики для обробки отриманих результатів дослідження та їх узагальнення.

Теоретичне та практичне значення. Теоретичне значення роботи полягає в узагальненні та систематизації наукових підходів до розуміння природи негативних психоемоційних станів у старшому дошкільному віці, а також визначенні комплексу психолого-педагогічних умов, які сприяють їхньому запобіганню й корекції.

Практичне значення полягає у можливості застосування розроблених методик і рекомендацій у роботі вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів та батьків дітей старшого дошкільного віку. Застосування комплексних корекційних програм, що включають ігрові, арт-терапевтичні та казкотерапевтичні елементи, допоможе сформувати в дітей більш стійке емоційне реагування, навчити їх конструктивно висловлювати негативні почуття та покращити психологічний клімат у дитячому колективі й сім'ї.

Наукова новизна одержаних результатів: уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема поняття «негативні психоемоційні стани», «емоційна саморегуляція», «емоційне благополуччя дошкільника». Обґрунтовано роль емоційного інтелекту, здатності до розпізнавання й вираження емоцій як ключових механізмів подолання негативних станів. Розроблено комплексну програму психокорекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, яка базується на ігрових, арт-терапевтичних і казкотерапевтичних методах.

База дослідження: дослідно-експериментальна робота проводилася в умовах закладу дошкільної освіти, залучаючи старших дошкільників.

Структура бакалаврської роботи: робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 80 сторінок, з них основного тексту 50 сторінок. Робота містить 5 таблиць та 4 додатки розміщені на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Поняття та сутність негативних психоемоційних станів у психології

Проблематика негативних психоемоційних станів охоплює широкий спектр психологічних явищ, що характеризуються зниженням емоційного фону, дезорганізацією поведінки, зменшенням адаптивних можливостей особистості.

У психологічній науці психоемоційні стани розглядаються як невід’ємний компонент психічної діяльності особистості [2]. На думку Т. Дуткевич, вони відображають суб’єктивні переживання індивіда у певний момент часу і характеризують його емоційне самопочуття та ставлення до ситуації [14]. Як зазначає М. Боришевський, «психоемоційний стан – це цілісне внутрішнє самопочуття людини, що виникає під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників і суттєво впливає на її поведінку та діяльність» [6, с. 50].

Поняття «психоемоційний стан» вживається для позначення особливої форми психічних станів людини з домінуванням емоційного компонента [38]. Фактично, за визначенням Т. Дуткевич, О. Кононко, це внутрішній стан, який включає почуття, емоції, афекти, переживання, а також пов’язані з ними фізіологічні реакції [14; 26]. За визначенням дослідника Л. Морозова, «психоемоційний стан є відносно стійким переживанням людиною свого ставлення до себе, інших людей і довкілля у конкретний момент життя» [33, с. 35]. Ми розуміємо поняття «психоемоційний стан», як комплексний психічний феномен, що інтегрує когнітивні оцінки ситуації та емоційні реакції на неї у цілісне переживання.

Психоемоційні стани можуть мати позитивне або негативне емоційне забарвлення. Негативними психоемоційними станами називають ті стани, які характеризуються переважанням неприємних переживань, внутрішнього напруження та дискомфорту для особистості. До таких станів відносять широкий спектр емоцій і почуттів: страх, гнів, тривогу, смуток, розпач, фрустрацію тощо. Зокрема, І. Євтушенко [15] у своїх дослідженнях відносить до основних негативних станів сучасної студентської молоді депресивні переживання та агресивність. Отже, спільною рисою негативних психоемоційних станів є виражений негативний афективний тон, що робить їх суб'єктивно важкими для людини.

Згідно з позицією І. Євтушенко, негативні психоемоційні стани (зокрема страх і агресія) виступають деструктивними проявами психіки, що суттєво впливають на процеси саморегуляції та міжособистісної взаємодії [15].

М. Белей наголошує на тому, що емоційні стани є важливими діагностичними індикаторами вивчення внутрішнього світу дитини, оскільки вони відображають глибинні переживання та рівень психологічної стабільності особистості [2].

У працях О. Кононко підкреслюється системний підхід до аналізу особистості дошкільника, де соціально-емоційний розвиток розглядається як ключова основа формування психоемоційної стабільності. Дослідниця звертає увагу на важливості емоційної чутливості, емпатії та емоційного контакту з дорослими як чинників гармонійного розвитку [24; 26].

М. Боришевський пов'язує розвиток особистості з формуванням духовних цінностей, які є запобіжником виникнення внутрішніх конфліктів і негативних емоційних переживань. Він вважає, що саме втрата сенсо-життєвих орієнтирів може спричиняти психоемоційні розлади [6].

О. Прохоров, С. Велієва класифікують психічні стани дітей дошкільного віку як комплексні прояви, що залежать від інтенсивності й тривалості впливу подразника. Автори виділяють ситуативні, стійкі та хронічні стани, що можуть мати як адаптивний, так і дезадаптивний характер [38].

На думку М. Шпак, негативні стани можуть різнитися за інтенсивністю та тривалістю прояву – від короточасних афективних реакцій до стійких емоційних станів настрою [54]. На думку, О. Кононко тривале перебування у вираженому негативному психоемоційному стані здатне призводити до психічного виснаження, дезадаптації та навіть розвитку психосоматичних розладів. Саме тому здатність особистості керувати своїми емоціями та своєчасно долати негативні переживання розглядається як важливий показник емоційної зрілості й культури [46]. Розвинені навички емоційної саморегуляції допомагають пом'якшити вплив негативних психоемоційних станів на поведінку та психічне здоров'я людини.

Серед різноманітних негативних станів особливе місце займає агресія. Д. Шульженко, агресію визначає як мотивовану деструктивну поведінку або стан, спрямований на заподіяння шкоди іншому живому істотному або об'єкту [55].

На нашу думку, агресія – це негативний психоемоційний стан, що супроводжується почуттями гніву, ворожості та виражається у насильницьких або ворожих діях щодо оточення.

Зазвичай розрізняють різні форми агресії: фізична (пряма фізична шкода), вербальна (словесні образи, приниження) тощо – проте в усіх випадках вона містить емоційний компонент гніву і роздратування [43].

Агресивний стан може бути короточасним афективним спалахом або стійкою рисою поведінки, залежно від індивідуальних та ситуативних чинників. Важливо зазначити, що агресивні імпульси не завжди знаходять вихід назовні – у випадках, коли вираження агресії назовні стримується, можливе перенаправлення цього негативного стану на самого себе. Тоді агресія набуває форми аутоагресії, тобто саморуйнівної поведінки.

З точки зору Л. Руденка, клініко-психологічна класифікація розладів поведінки передбачає виділення таких проявів, як агресивність, імпульсивність, тривожність, депресивні реакції, що в дитячому віці здебільшого мають поліетиологічну природу [43; 44]. Автор підкреслює роль вікових і

нейропсихологічних чинників, що зумовлюють специфіку перебігу негативних станів.

Аутоагресія (самоагресія) – це різновид негативного психоемоційного стану, за якого агресивна активність спрямовується на власну особу. Л. Руденко визначає аутоагресію як «навмисну (усвідомлену або неусвідомлену) активність, що спрямована на заподіяння шкоди самому собі у фізичній або психологічній сферах» [43, с. 310].

Проявами аутоагресії можуть бути самозвинувачення, самоприниження, заподіяння собі тілесних ушкоджень різного ступеня (від дрібного самопошкодження до суїцидальних дій). Г. О. Хомич та Н. М. Васько зазначають, що аутоагресивна поведінка часто виступає способом розрядки накопичених негативних емоцій у тих випадках, коли їх вираження назовні утруднене або соціально неприйнятне [53].

З точки зору психодинамічного підходу, аутоагресія розглядається як захисний механізм психіки: невирішена зовнішня агресія «повертається» проти самого агресора, стаючи внутрішнім деструктивним станом. Таким чином, аутоагресія є крайньою формою негативного психоемоційного стану, яка становить серйозну небезпеку для особистості, оскільки руйнує її фізичне та психологічне благополуччя.

У дослідженні В. Рябченка розглядається феномен аутоагресії як один із варіантів внутрішньо спрямованих негативних станів. Автор аналізує умови, за яких деструктивна енергія особистості спрямовується на саморуйнування, зокрема внаслідок емоційної ізоляції, тривалого стресу чи сімейної дисфункції [46].

М. Шпак приділяє значну увагу розвитку емоційного інтелекту як базового механізму подолання негативних психоемоційних станів. У межах онтогенетичного підходу вона обґрунтовує, що здатність до емоційного розпізнавання та регуляції є запорукою психологічного благополуччя [54].

На думку Т. Дуткевич, «негативні психоемоційні стани дітей старшого дошкільного віку часто мають перехідний, але критичний характер, що

пов'язано з підвищеною чутливістю до соціального оточення, зокрема до емоційних реакцій батьків та вихователів» [14, с. 211].

У межах емпіричних досліджень Д. Шульженко виявлено, що діти з порушеннями психічного розвитку демонструють нижчий рівень емоційної регуляції, що може свідчити про вищу вразливість до негативних психоемоційних впливів [55].

Отже, негативні психоемоційні стани в психології – це різноманітні емоційно забарвлені стани людини з переважанням негативних переживань. Вони включають як відносно короткі реакції (афекти), так і довготривалі настрої, та можуть варіюватися від помірної невдоволеності до інтенсивних форм, таких як агресія чи аутоагресія. Розуміння поняття та сутності таких станів має важливе теоретичне і практичне значення, адже дозволяє розробляти підходи до їх діагностики, профілактики та корекції в інтересах збереження психологічного здоров'я особистості.

1.2 Вікові особливості психоемоційного розвитку дитини старшого дошкільного віку

Психоемоційний розвиток дитини в дошкільному віці є надзвичайно важливим етапом становлення особистості, що визначає її майбутнє функціонування в соціальному середовищі, здатність до емоційної саморегуляції, комунікації та соціальної адаптації. За Т. Дуткевич старший дошкільний вік (5–7 років) характеризується суттєвими якісними змінами у сфері емоцій, переживань, міжособистісних взаємин і самосвідомості дитини [14].

Відповідно до досліджень О. Скрипченко, Л. Долинської, З. Огороднійчук, у цей віковий період відбувається поступовий перехід від ситуативних емоційних реакцій до усвідомлених переживань, розширюється діапазон емоцій, підвищується здатність до емпатії, формуються первинні навички емоційної регуляції [2; 7; 13]. Дитина починає краще усвідомлювати як

власні емоційні стани, так і почуття інших людей. Це свідчить про поступове становлення емоційного інтелекту як важливої особистісної характеристики.

Особливу роль у психоемоційному розвитку відіграє соціальне середовище. У монографії О. Кононко «Діти і соціум» [12] підкреслюється, що соціалізація дітей старшого дошкільного віку відбувається через емоційно насичене спілкування з однолітками та дорослими, яке стимулює розвиток співпереживання, доброзичливості, моральної оцінки поведінки. Як зазначає І. Печенко саме в цей період активно формуються основи соціальної компетентності, яка є невід'ємною складовою емоційного благополуччя [35].

О. Л. Кононко у своїх дослідженнях звертає увагу на особливу чутливість старших дошкільників до емоційного клімату в родині. Вона зазначає, що «погода вдома», тобто рівень взаєморозуміння, підтримки й довіри між членами родини, безпосередньо впливає на емоційне самопочуття дитини. У сприятливих умовах у дошкільника формуються впевненість у собі, відкритість до емоційної взаємодії, емоційна стабільність [24]. Натомість у дослідженнях Н. Кравченко зазначається, що у разі наявності в сім'ї конфліктів, авторитарного стилю виховання або емоційного відчуження може спостерігатися розвиток тривожності, емоційної нестійкості, ознак агресії [28].

У дослідженні Ж. Кучеренко розкрито особливості формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. Авторка стверджує, що вже в 5–6 років діти здатні розрізняти власні емоції, ідентифікувати емоційні стани інших людей, а також опановують елементарні стратегії їх регуляції [29]. Водночас рівень розвитку емоційного інтелекту суттєво залежить від стилю взаємодії з дорослими, які виступають емоційними моделями для дитини.

Дослідження Л. Савчук підтверджують, що педагогічна взаємодія з дитиною, побудована на повазі, підтримці та емоційній безпеці, значною мірою сприяє зниженню агресивних проявів і підвищенню здатності до емоційного самоконтролю [47].

Питання емоційної регуляції у дітей із затримкою психічного розвитку досліджувалося Д. Шульженко, яка виявила, що такі діти значно гірше

орієнтуються у власних емоційних станах і менш успішно користуються стратегіями їх регулювання. Це підтверджує значущість індивідуального підходу до виховання й розвитку емоційної сфери в умовах інклюзивного освітнього середовища [55].

У праці Т. Прищепи наголошується на тому, що збереження психологічного здоров'я дошкільників передбачає не лише уникнення стресів і конфліктів, а й активне формування позитивного емоційного фону у процесі взаємодії з дорослими й ровесниками. Згідно з цим підходом, педагогічне середовище має створювати умови для безпечного емоційного експериментування, вираження почуттів і подолання емоційного напруження [41].

У посібнику С. Кулачківської «Психічний розвиток дитини-дошкільника» автори підкреслюють, що на старшому етапі дошкільного віку інтенсивно розвиваються не тільки базові емоції, а й моральні почуття – сором, вина, гордість. Ці переживання пов'язані з розвитком самосвідомості та внутрішніх еталонів поведінки, що вперше активно формуються саме у віці 5–6 років [40].

У цьому контексті дослідження О. Бондарчук розкриває особливості прояву сором'язливості як типового емоційного явища дошкільного періоду, що є реакцією дитини на соціальні оцінки й нові соціальні ролі. Авторка наголошує, що сором'язливість у старшому дошкільному віці може виконувати як адаптивну, так і дезадаптивну функцію залежно від індивідуальних особливостей дитини та виховного впливу з боку дорослих [5].

Таким чином, психоемоційний розвиток дитини старшого дошкільного віку є складним і динамічним процесом, у якому інтегруються біологічні, соціальні, когнітивні та культурні чинники. У цей період відбувається становлення базових елементів емоційної свідомості: розпізнавання емоцій, емпатії, здатності до регуляції й висловлення почуттів у соціально прийнятний спосіб. Успішний перебіг психоемоційного розвитку значною мірою залежить від характеру міжособистісних взаємин у сім'ї та педагогічному середовищі,

стилю виховання, рівня сформованості емоційного інтелекту дорослих, які взаємодіють із дитиною.

1.3 Фактори, що впливають на виникнення та прояв негативних психоемоційних станів

Формування психоемоційної сфери дитини дошкільного віку є складним багатофакторним процесом, у якому важливу роль відіграють не лише внутрішньоособистісні характеристики, а й соціальне середовище, виховні умови, педагогічні впливи та інші зовнішні обставини. Аналіз сучасних наукових джерел дозволяє окреслити низку ключових факторів, що сприяють виникненню та посиленню негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку.

Одним з базових чинників є вплив сімейного виховання. Як зазначають Н. Берегова і П. Федорчук, саме стиль взаємодії в родині, характер емоційних контактів між батьками і дитиною визначають рівень її емоційної стабільності, вміння контролювати афекти та справлятися з емоційним напруженням [3]. Як зазначають Н. Берегова, П. Федорчук «неспроможність дорослих забезпечити емоційний комфорт дитини нерідко призводить до підвищеної тривожності, агресивності чи замкненості» [3].

Г. Іванчук звертає увагу на роль батьків у зниженні проявів агресивності, наголошуючи, що інтерес, увага, емоційна відкритість у взаємодії з дитиною є запобіжниками виникнення деструктивних емоційних станів [18].

Інші дослідники зосереджують увагу на типових помилках сімейного виховання. За даними, поданими у збірнику «Агресивна дитина» О. Атемасова [1], відсутність стабільного емоційного контакту з дорослими, надмірне покарання, або, навпаки, вседозволеність є пусковими механізмами для формування емоційної нестійкості. Схожі висновки наводять Л. Карнаух [19] і О. Філіпова [52], які вказують, що неконструктивні стилі батьківського

виховання – авторитарний, байдужий або суперечливий – є несприятливими чинниками психоемоційного розвитку.

Наступною важливою групою чинників виступають особистісні особливості самої дитини. О. Бовть виокремлює такі риси, як підвищена імпульсивність, емоційна нестабільність, фіксація на негативному досвіді, як передумови до формування агресивної поведінки [4].

У цьому контексті доречно згадати праці О. Галян, який досліджує агресивність як особистісний чинник, зумовлений як природженими, так і соціально-детермінованими характеристиками, що проявляється в реакціях дитини на стрес, невдачі, конфліктні ситуації [9].

Вагоме місце серед зовнішніх чинників посідає соціально-педагогічне середовище. Є. Волкова та Е. Гаримович підкреслюють, що педагоги і психологи, які працюють у закладах дошкільної освіти, часто зіштовхуються з дітьми, які виявляють емоційні труднощі або девіантну поведінку. На їх думку причинами цього є не лише сімейні умови, а й неспроможність педагогів адекватно реагувати на емоційні потреби дитини [8; 10].

О. Глущенко доповнює це положення твердженням про необхідність системної корекційної роботи, спрямованої на стабілізацію емоційної сфери дитини через спеціальні методики, ігрову терапію, емоційне моделювання [11].

Значний вплив мають соціальні ризики, пов'язані з оточенням дитини. О. Дронова, А. Іванова, Л. Кльоц зазначають, що середовище, де переважають агресивні або девіантні моделі поведінки, формує у дитини відповідні адаптаційні стратегії, часто пов'язані з насильством, відчуженням, уникненням чи підвищеною чутливістю до загроз [13; 17; 22].

Саме тому виникає необхідність розробки програм профілактики жорстокої поведінки, орієнтованих не лише на дітей, а й на сім'ї та педагогічний колектив.

О. Кононко звертає увагу на рівень професійної готовності педагогів до взаємодії з дітьми, схильними до агресії, і доводить, що низька емоційна компетентність дорослих ускладнює корекційну роботу і поглиблює негативні

прояви у дитячій поведінці [24]. Про це ж свідчить досвід С. Коробко, який зазначає, що робота психолога має будуватися на розумінні індивідуальних відмінностей і включати в себе розширення емоційного репертуару дитини [27].

У контексті профілактики негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку важливим напрямом досліджень виступає розвиток соціальних навичок та формування толерантної поведінки як запоруки гармонійного психоемоційного становлення особистості. В. Липкань, Т. Лях і Ю. Мельник у своїх працях звертають увагу на тому, що саме формування навичок конструктивної взаємодії, емоційної чутливості, терпимості до відмінностей та здатності до співпереживання є ефективним засобом попередження агресії, тривожності, емоційної нестабільності та ізоляції в дитячому середовищі.

Так, В. Липкань розглядає толерантну поведінку як ціннісно-мотиваційний і поведінковий конструкт, що формується у процесі соціалізації дитини через приклад дорослих, участь у групових формах діяльності, спільне вирішення завдань, підкріплення емоційно-позитивної поведінки. Науковець наголошує, що «толерантність не є вродженою властивістю, а цілеспрямовано формована риса особистості, яка в дошкільному віці потребує постійної підтримки й розвитку з боку педагогів і батьків» [30, с. 122].

У свою чергу, Т. Лях підкреслює, що розвиток соціальних навичок у дітей – зокрема таких, як уміння вести діалог, домовлятися, вирішувати конфлікти мирним шляхом, виявляти емпатію та контролювати власні імпульси – суттєво знижує рівень прояву агресивної поведінки та емоційного вибуху. Дослідник вважає, що «ефективною практикою є використання інтерактивних методів, сюжетно-рольових ігор, театралізованих вистав та емоційних тренінгів, які створюють безпечний простір для соціального навчання» [31, с. 136].

Ю. Мельник, аналізуючи психолого-педагогічні умови профілактики деструктивної поведінки, зазначає, що значний профілактичний потенціал має створення розвивального освітнього середовища, яке сприяє задоволенню

базових психологічних потреб дитини – в прийнятті, визнанні, безпеці та самореалізації. Автор вказує на важливість залучення дітей до командних форм діяльності, у яких вони навчаються діяти відповідально, дотримуватись правил, бути відкритими до почуттів інших [32].

Отже, навчання дошкільників співпереживанню, розумінню власних і чужих емоцій, стриманню імпульсивних реакцій є не лише ключовою складовою соціалізації, а й ефективним засобом профілактики емоційної дезадаптації та формування стійкого емоційного фону.

Окремої уваги заслуговує вплив інформаційного середовища на психоемоційний стан дітей. В. Нерета і А. Ткачук у своїх дослідженнях порушують тему дії медіа та цифрових технологій, що є важливою зовнішньою змінною у формуванні емоційного профілю сучасної дитини.

А. Ткачук розглядає агресивні ігри як форму девіантного впливу, що при тривалому споживанні може закріплювати у дитини агресивні моделі поведінки, що в подальшому ускладнює соціальну адаптацію [49]. В. Нерета, у свою чергу, відзначає, що відсутність емоційного супроводу з боку дорослих під час перегляду мультимедійного контенту або гри з гаджетами знижує здатність дітей до осмислення побаченого та гальмує розвиток рефлексивності, співпереживання та критичного мислення [34]. Обидва дослідники доходять висновку, що необхідною умовою емоційного благополуччя в інформаційну епоху є медіаграмотність дорослих, обмеження шкідливого контенту та створення альтернативного розвивального простору для дітей.

Особливу категорію в межах дослідження негативних психоемоційних станів становлять діти з особливими освітніми потребами – зокрема ті, що мають гіперактивність або затримку психічного розвитку. Л. Прокопів у своїх роботах обґрунтовує концепцію комплексного підходу до навчання та виховання гіперактивних дошкільників. Автор зазначає, що ці діти вирізняються підвищеною імпульсивністю, низькою стресостійкістю, схильністю до афективних вибухів, що робить їх особливо вразливими до зовнішніх стресових факторів. Вона підкреслює, що «ефективна допомога

таким дітям має охоплювати як когнітивно-поведінкові стратегії, так і емоційно-корекційну роботу, яка допомагає регулювати психоемоційний стан» [36, с. 564].

О. Тохтамиш, досліджуючи особливості психосоціального супроводу дітей з гіперактивністю та дефіцитом уваги, стверджує, що одним із головних завдань фахівців є формування у дитини механізмів самоконтролю, розвиток внутрішньої мотивації до стриманості, терпіння, емоційної зібраності. Науковець наголошує на доцільності використання спеціальних вправ для зниження рівня тривожності, стабілізації уваги, релаксації, а також застосування структурованого режиму дня й індивідуалізованих програм розвитку [50].

Таким чином, профілактика негативних психоемоційних станів у дітей з особливими потребами вимагає не лише загальнопедагогічних зусиль, а й високого рівня психолого-педагогічної компетентності, що дозволяє створити безпечне і підтримувальне середовище для соціально-емоційного розвитку дитини [36; 50].

Питання організації психопрофілактичної та психокорекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, які схильні до проявів негативних психоемоційних станів, висвітлюються в наукових працях О. Проценко [39], Л. Пугач [39], Н. Ртищевой [42], Т. Румянцевой [45], А. Тищенко [48] та М. Яковенко [56]. Ці дослідники наголошують на необхідності цілісного, системного підходу до емоційного супроводу дитини в освітньому середовищі, що передбачає раннє виявлення ризиків, впровадження превентивних програм і активне залучення педагогів, психологів та батьків до підтримки емоційного благополуччя дитини.

О. Проценко підкреслює, що ефективна профілактика соціальної дезадаптації повинна бути зорієнтована на розвиток особистісних ресурсів дитини, формування її здатності до емоційного самовираження та саморегуляції. Авторка пропонує реалізацію спеціально розроблених

тренінгових занять, які активізують емоційно-вольову сферу дітей та сприяють нормалізації їхньої поведінки в соціальних ситуаціях [39].

Л. Пугач, зосереджуючись на темі психологічної підтримки дітей, схильних до агресії, розробляє програму, яка включає не лише психокорекційні вправи, а й ігрові, тілесно-орієнтовані та арттерапевтичні техніки. Основна мета цієї програми – створення безпечного простору для вираження емоцій, зниження напруження та розвиток навичок конструктивної поведінки. Програма спрямована також на встановлення довірливих стосунків між дорослими і дітьми, що, своєю чергою, знижує рівень емоційної тривожності [39].

Н. Ртищева звертає увагу на необхідності формування та корекції емоційної сфери дітей, що потребують підвищеної уваги. Вона вважає, що психокорекційна робота має включати регулярні заняття, які розвивають здатність розпізнавати, називати та приймати власні емоції. Особливої ваги авторка надає вправам на емоційне «розвантаження», що допомагає знімати психоемоційне напруження та відновлювати внутрішню рівновагу [42].

Т. Румянцева пропонує концептуальну модель психологічної профілактики агресивних проявів, яка охоплює такі компоненти, як діагностика агресивних тенденцій, створення індивідуального плану корекційного впливу, навчання педагогів і батьків методам конструктивної взаємодії з дітьми. Авторка наполягає на міждисциплінарному підході, що передбачає взаємодію фахівців різних сфер задля комплексної допомоги дитині [45].

У роботі А. Тищенка наголошується на важливості формування позитивного емоційного фону у дитини через створення сприятливого мікроклімату в освітньому просторі. Дослідник доводить, що стабільне емоційне середовище, підтримка педагогів, позитивне підкріплення та розвивальні ігри значно знижують рівень емоційної збудливості та агресивності у дітей [48].

М. Яковенко звертає увагу на методичних підходах до профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Вона пропонує

впровадження інтерактивних занять, спрямованих на розвиток емпатії, вміння вирішувати конфлікти мирним шляхом, відпрацювання моделей безпечної поведінки у групових взаємодіях [56].

Таким чином, сучасні дослідники вбачають ефективну психопрофілактичну та психокорекційну роботу як міждисциплінарний процес, що базується на принципах позитивної педагогіки, розвитку емоційного інтелекту, формування соціально прийнятних форм самовираження та індивідуального підходу до кожної дитини. Застосування таких програм сприяє зниженню рівня негативних психоемоційних станів і забезпечує психоемоційне благополуччя дітей у дошкільному віці.

Отже, виникнення і розвиток негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку зумовлені складною взаємодією між мікросоціальними, педагогічними, особистісними і когнітивними чинниками. Комплексний підхід до аналізу цих факторів є необхідною умовою розробки ефективної системи психопрофілактики, яка забезпечить емоційне благополуччя дитини в умовах сучасного освітнього простору.

Висновки до 1 розділу

Здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз поняття, сутності, вікових особливостей та чинників формування негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку.

З'ясовано, що психоемоційні стани є важливим елементом психічної діяльності особистості, що відображає її ставлення до себе, інших та до світу в цілому. Негативні психоемоційні стани – це різновиди емоційно забарвлених станів, що характеризуються домінуванням неприємних переживань (страху, тривоги, агресії, фрустрації тощо), які супроводжуються дезорганізацією поведінки та зниженням рівня адаптивності. Особливу увагу приділено агресії та аутоагресії як формам негативних психоемоційних проявів. Доведено, що здатність дитини до емоційної саморегуляції є ключовою умовою подолання таких станів, а розвиток емоційного інтелекту виступає важливим чинником емоційного благополуччя.

З'ясовано, що у віці 5–7 років відбуваються суттєві зміни у сфері емоційного сприймання, зростає здатність до емпатії, усвідомлення власних і чужих почуттів, формуються навички емоційної регуляції. Психоемоційний розвиток дитини в цей період значною мірою залежить від якості взаємодії з дорослими, емоційного клімату в родині, стилю виховання, а також соціального середовища закладу дошкільної освіти. Саме в цьому віці закладаються передумови для формування емоційної стійкості або, навпаки, підвищеної вразливості до стресогенних впливів.

Розглянуто комплекс факторів, що впливають на виникнення та прояв негативних психоемоційних станів у дошкільників. До них належать: несприятливе сімейне середовище, жорсткий або байдужий стиль виховання, низький рівень емоційної культури батьків і педагогів, наявність соціальних ризиків (наси́льство, бу́лінг, дезадапта́ція), особистісні особливості дитини (гіперактивність, імпульсивність, емоційна нестійкість), а також негативний інформаційний вплив медіа. Виокремлено також чинники педагогічного

середовища, серед яких провідну роль відіграє здатність вихователя до емоційного супроводу дитини, побудови безпечних і підтримувальних взаємин. Обґрунтовано необхідність комплексного психопрофілактичного підходу до збереження психічного здоров'я дошкільників, з урахуванням особистісних, соціальних і освітніх детермінант.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, можна зробити висновок, що розуміння природи негативних психоемоційних станів, вікових особливостей їхнього прояву та впливових факторів є підґрунтям для побудови ефективної системи психологічної підтримки та психопрофілактики в умовах дошкільної освіти. Отримані теоретичні положення стали базою для проведення емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей прояву негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку та пошуку шляхів їх корекції.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1 Організація емпіричного дослідження

Проведення емпіричного дослідження є ключовим етапом у процесі наукового аналізу негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку. Воно дозволяє виявити основні прояви таких станів, вивчити фактори, що їх зумовлюють, а також визначити ефективні напрями профілактичного та корекційного впливу. З огляду на теоретичні положення, висвітлені у першому розділі, постає потреба у ґрунтовній діагностиці особливостей психоемоційної сфери дітей, їхньої емоційної регуляції, здатності до самовираження та реакції на стресогенні чинники.

Метою емпіричного дослідження є вивчення особливостей прояву негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку, а також виявлення залежностей між індивідуально-психологічними характеристиками дитини та зовнішніми соціально-педагогічними факторами, що впливають на формування деструктивних емоційних реакцій.

З метою досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні підходи до вивчення психоемоційних станів у дітей дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі;
2. Обґрунтувати методичний інструментарій, що дозволяє виявити негативні психоемоційні стани у старших дошкільників;
3. Провести емпіричне дослідження із застосуванням валідних психодіагностичних методик, спрямованих на оцінку емоційної сфери, емоційної регуляції та соціально-психологічної адаптації дітей;
4. Визначити домінантні форми негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку;

5. Встановити зв'язок між негативними психоемоційними станами та такими чинниками, як особливості сімейного виховання, взаємодія з однолітками, особистісні риси та емоційна чутливість;

6. Узагальнити результати дослідження та визначити напрями подальшого психолого-педагогічного супроводу дітей, схильних до проявів негативних психоемоційних станів.

Емпіричне дослідження негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку було організоване з урахуванням загальнонаукових і психологічних принципів дослідницької діяльності: системності, комплексності, об'єктивності, достовірності, етичності та валідності.

Методологічною базою дослідження слугували:

- системний підхід до вивчення емоційної сфери дитини, який дозволяє розглядати психоемоційні стани як результат взаємодії міжособистісних, біологічних і соціальних факторів;
- діяльнісний підхід, що розглядає емоційні прояви у контексті провідної діяльності дошкільника (гра, спілкування, пізнання);
- особистісно-орієнтований підхід, який забезпечує урахування індивідуальних особливостей емоційної регуляції, чутливості, вразливості дитини.

Також враховувалися положення сучасної вікової психології, педагогічної психології та дитячої психодіагностики, що дозволяють адекватно інтерпретувати отримані емпіричні дані та визначити можливі корекційні напрями.

Для реалізації поставлених завдань було застосовано комплекс психодіагностичних методик, що дозволяють комплексно оцінити стан емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку:

1. Проективна методика «Кактус»

Мета: виявити рівень сформованості емоційної саморегуляції дитини, внутрішньої напруги, тривожності, схильності до агресивних реакцій та загального емоційного стану дитини.

Проективна методика «Кактус» базується на аналізі символічного образу кактуса, створеного дитиною у процесі малювання. Кактус у цьому контексті виступає проекцією внутрішнього «Я» дитини, її емоційного стану та ставлення до себе й світу.

Процедура передбачає:

- Завдання для дитини: «Намалюй кактус».
- Після завершення малюнка ставляться уточнювальні запитання (наприклад, «Який це кактус?», «Як він себе почуває?», «Чому він такий?»).

Аналіз проводиться за такими параметрами:

- розмір кактуса (великий, малий, непропорційний),
- розміщення на аркуші (по центру, збоку, на краю),
- форма та кількість голок (велика кількість – ознака напруги або захисних механізмів),
- колір (яскравий – ознака емоційної відкритості; темний – можливі ознаки тривожності або агресивності),
- наявність додаткових елементів (квітка, земля, горщик, сонце – індикатори безпеки, доброзичливості або самотності).

Рівні оцінювання:

Високий рівень емоційної стабільності – малюнок збалансований, гармонійний, з позитивними деталями, дитина характеризує кактус у позитивному ключі.

Середній рівень – наявна часткова емоційна напруга, але без явних деструктивних ознак.

Низький рівень емоційної стабільності – агресивні або темні кольори, велика кількість колючок, образ кактуса викликає у дитини асоціації із захистом, страхом, самотністю.

Методика належить до проєктивних, що дозволяє опосередковано, через символічні образи, отримати цінну інформацію про глибинні емоційні переживання дитини, які часто недоступні у прямій вербалізації в цьому віці.

2. Анкета для педагогів та батьків щодо вивчення проявів тривожності у дитини (автори: Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко)

Мета: встановити рівень тривожності дитини шляхом опосередкованої оцінки її поведінки у різних ситуаціях на основі спостережень батьків та педагогів.

Анкета містить запитання, що стосуються:

- частоти проявів страху;
- реагування на нові ситуації;
- порушення сну та апетиту;
- емоційних проявів у стресових умовах.

Дані аналізуються з урахуванням суб'єктивної оцінки дорослих, які добре знають дитину.

3. Тест тривожності (автори Р. Темпл, В. Амен, М. Доркі)

Мета: визначити ступінь тривожності дитини шляхом графічного тестування.

Методика передбачає зображення фігур, які дитина повинна домалювати у певний спосіб.

Проводиться індивідуально, у формі гри.

Кожне зображення оцінюється за певними ознаками (наприклад, натиск олівця, штрихування, зображення очей, рота, положення рук тощо), які свідчать про тривожність.

4. Проєктивна методика «Неіснуюча тварина»

Мета: виявити приховані емоційні переживання дитини, внутрішні конфлікти, страхи, тривожність, особливості образу «Я» та рівень самооцінки.

Дитині пропонується намалювати «неіснуючу тварину», а потім відповісти на запитання щодо її імені, характеру, звичок, настрою тощо.

Аналіз проводиться за рядом критеріїв:

- положення на аркуші;
- сила натиску;
- наявність агресивних чи оборонних ознак;
- гіпердеталізація або її відсутність.

Методика є гнучким інструментом у вивченні індивідуально-психологічних особливостей дитини.

Використання комбінації кількісних (аналіз результатів тестів) та якісних (спостереження, аналіз малюнків) методів дало змогу провести всебічну оцінку психоемоційного стану дошкільників.

Емпіричне дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти № 50 у місті Миколаїв. У дослідженні взяли участь 25 дітей старшого дошкільного віку (5–6 років), з них 12 хлопчиків та 13 дівчаток. До участі також були залучені вихователі груп ($n = 6$) та батьки/законні представники дітей ($n = 34$).

Дослідження проводилося в кілька етапів:

Підготовчий етап – складання програми дослідження, підбір інструментарію, погодження з адміністрацією ЗДО, отримання інформованої згоди батьків.

Констатувальний етап – проведення психодіагностичних процедур з дітьми, збір анкетних даних від вихователів та батьків, фіксація емоційних проявів у повсякденній діяльності.

Аналітичний етап – обробка та інтерпретація результатів, виявлення закономірностей, формулювання висновків.

Усі етапи дослідження проводилися відповідно до етичних вимог щодо роботи з дітьми: забезпечено психологічну безпеку, добровільність участі, конфіденційність та дбайливе ставлення до емоційного стану кожної дитини.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Емпіричне дослідження негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку було спрямоване на виявлення рівня розвитку тривожності, емоційної саморегуляції, вираженості внутрішніх емоційних конфліктів та схильності до агресивних проявів. Для досягнення цієї мети було застосовано комплекс психодіагностичних методик, які дозволяють отримати об'єктивну інформацію про стан емоційної сфери дошкільника як із боку самих дітей, так і через оцінки батьків і педагогів.

У цьому підрозділі здійснюється ґрунтовний аналіз і інтерпретація отриманих результатів за обраними методиками. Представлені дані відображають не лише кількісні показники, але й якісні характеристики емоційного стану дітей, що дає змогу виявити як індивідуальні, так і групові закономірності та потреби у подальшій психологічній підтримці й корекції.

Виявлення особливостей емоційного стану дитини, рівня саморегуляції, внутрішньої напруги, захисних реакцій, а також схильності до агресивної або тривожної поведінки через аналіз малюнка рослини кактуса – як символічного образу «Я».

Таблиця 2.1.

Результати дослідження за проективною методикою «Кактус»

Рівні емоційної стабільності та саморегуляції	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
К-ть дітей	7 (28%)	11 (44%)	7 (28%)

За результатами інтерпретації, високий рівень емоційної стабільності та саморегуляції було виявлено у 7 дітей (28%), які намалювали кактус гармонійної форми, без надмірної кількості голок, часто з квітами або теплими кольорами. Ці малюнки відображають внутрішній комфорт, позитивне самосприйняття та достатній рівень емоційної регуляції. В бесіді такі діти

описували свій кактус як «дружній», «гарний», «теплий». Їх відповіді були спокійними, доброзичливими, емоційно урівноваженими.

Середній рівень емоційної стабільності мали 11 дітей (44%). Їхні малюнки містили кактуси з помірною кількістю голок, іноді з грубими лініями або затемненим забарвленням. В інтерв'ю виявлялися ознаки напруження, але без явних проявів внутрішнього конфлікту. Деякі діти розглядали кактус як «захисний», «такий, що колеться для захисту». Це може свідчити про наявність емоційної вразливості, але також і здатність до самозахисту.

Низький рівень емоційної стабільності, високий рівень напруги/агресії/тривожності виявлено у 7 дітей (28%) продемонстрували ознаки емоційного дискомфорту. Їхні малюнки вирізнялися агресивними елементами: великими, загостреними голками, дуже темними кольорами (чорний, темно-коричневий), або навпаки – відсутністю деталей і невиразністю. У відповідях звучали вислови на кшталт: «він не любить нікого», «кактус сердиться», «він всіх коле, бо боїться». Це свідчить про наявність тривожності, внутрішньої напруги, невисоку здатність до регуляції емоційних станів.

Узагальнення результатів:

28% дітей – високий рівень емоційної стабільності

44% дітей – середній рівень

28% дітей – низький рівень, із проявами агресивності або тривожності

Отримані результати свідчать про актуальність проєктивних методів як чутливих інструментів діагностики глибинних емоційних процесів у дітей. Високий відсоток дітей із середнім та низьким рівнем емоційної стабільності потребує уваги з боку фахівців та розробки корекційно-розвивальних програм, орієнтованих на підвищення рівня емоційної саморегуляції та зниження тривожності.

Для оцінювання рівня тривожності дітей старшого дошкільного віку було використано анкету для педагогів та батьків (Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко), яка дає змогу оцінити частоту й вираженість тривожних проявів у повсякденній

поведінці дитини. У дослідженні взяли участь 6 вихователів і 34 батьки дітей 5–6 років.

Оцінювання відбувається за частотністю виявлення ознак (ніколи, іноді, часто, дуже часто), що дозволяє визначити рівень тривожності: високий, середній або низький.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження анкетування педагогів та батьків

Рівні тривожності	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Педагоги	2 (33,3%)	3 (50%)	1 (16,7%)
Батьки	10 (29,4%)	17 (50%)	7 (20,6%)

Результати анкетування педагогів

Серед 6 вихователів, які щоденно спостерігають за поведінкою дітей у колективі:

2 педагоги (33,3%) вказали на високий рівень тривожності в окремих дітей: виявляється уникання контактів, пасивність, часті скарги на нездужання перед відповідальними ситуаціями.

3 педагоги (50%) відзначили середній рівень тривожності, який проявляється в нестійкій поведінці в нових умовах, підвищеній чутливості до зауважень, змін у режимі.

1 педагог (16,7%) повідомив про низький рівень тривожності, діти відкриті, емоційно врівноважені, охоче взаємодіють із ровесниками.

Серед 34 анкетованих батьків:

10 батьків (29,4%) вказали на високий рівень тривожності у своїх дітей. Вони описували часті страхи перед сном, уникання нових ситуацій, надмірну залежність від дорослого, підвищену збудливість, сльозливість, а також симптоми психосоматичного характеру (скарги на біль у животі або голові перед важливими подіями).

17 батьків (50%) зазначили середній рівень тривожності: діти демонструють обережність, стриманість у нових умовах, потребують підтримки дорослого, але здатні поступово адаптуватися.

7 батьків (20,6%) охарактеризували своїх дітей як емоційно стабільних, відкритих до взаємодії, без виражених тривожних симптомів.

Результати анкетування свідчать, що тривожність притаманна значній частині дітей старшого дошкільного віку. Виявлено певні розбіжності в оцінках педагогів і батьків, що може бути пов'язано з різницею у поведінці дитини вдома та в колективі, а також з різною чутливістю дорослих до проявів тривожності.

Загалом, високий рівень тривожності зафіксовано приблизно у 30% дітей за спостереженнями батьків і педагогів. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої психопрофілактичної та корекційної роботи, яка б передбачала створення емоційно безпечного середовища, розвиток навичок емоційної саморегуляції та формування впевненості у собі.

Далі було проведено тест спрямований на діагностику емоційного стану через візуальні стимули (малюнки), які викликають у дитини асоціації з певними ситуаціями, що можуть бути тривожними.

Суть методики полягає у пред'явленні 14 сюжетних малюнків, які зображують типові дитячі ситуації (наприклад, перший день у дитячому садку, конфлікт із однолітком, взаємодія з дорослими, самотність тощо). Дитина має обрати ті зображення, які викликають у неї тривожність або з якими вона себе асоціює. За кількістю вибраних тривожних ситуацій визначається рівень тривожності: високий, середній, низький.

Таблиця 2.3.

Результати дослідження за тестом тривожності (автори Р. Темпл, В.

Амен, М. Доркі)

Рівні тривожності	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
К-ть дітей	8 (32%)	11 (44%)	6 (24%)

8 дітей (32%) продемонстрували високий рівень тривожності. Ці діти вибирали більшість зображень, пов'язаних із розлукою, незнайомими людьми, оцінюванням або конфліктними ситуаціями. Їм були властиві прояви уникання, напруженість, занепокоєння. Під час обговорення зображень діти використовували слова, пов'язані з почуттям страху, сорому, очікуванням покарання.

11 дітей (44%) мали середній рівень тривожності. Вони вибрали помірну кількість тривожних ситуацій, але в деяких випадках демонстрували адекватну емоційну реакцію. Ці діти здатні були описати власні почуття, вказували потребу в підтримці, але не виявляли надмірної емоційної напруженості.

6 дітей (24%) виявили низький рівень тривожності. Їх вибір малюнків свідчив про емоційну стабільність, впевненість у взаємодії з дорослими й однолітками, адекватне сприймання нових або незнайомих ситуацій. Вони рідко асоціювали себе з тривожними ситуаціями, легко й відкрито обговорювали зображення.

Застосування тесту тривожності Р. Темпла, В. Амени та М. Доркі дозволило виявити, що близько третини обстежених дітей перебувають у зоні ризику за показниками підвищеної тривожності. Це свідчить про їхню емоційну вразливість, знижену адаптаційність до соціальних умов і високу залежність від оцінки оточення.

Особливо важливо, що навіть при середньому рівні тривожності у багатьох дітей спостерігалися тенденції до уникання й залежності від емоційної підтримки дорослих. Це вказує на потребу в формуванні навичок саморегуляції та емоційної витривалості у процесі психокорекційної роботи.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження за проективною методикою «Неіснуюча тварина»

Рівні тривожності	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
К-ть дітей	9 (36%)	10 (40%)	6 (24%)

9 дітей (36%) створили істот з вираженими елементами агресії: зображення містили ікла, шипи, кігті, роги, великі зуби. Тварини часто мали похмурий або загрозливий вигляд. Діти називали своїх істот «захисниками», «бійцями», «монстрами», пояснюючи, що ті повинні захищати від «ворогів», «поганих людей» або «страшних звірів». У розповідях переважали мотиви небезпеки, боротьби, ізоляції. Ці діти найімовірніше мають високий рівень внутрішньої напруги, тривожності або агресивних імпульсів, які вони не завжди можуть виразити відкрито.

10 дітей (40%) зобразили тварин із захисними характеристиками (товста шкіра, броня, великі крила, оболонки), проте без явної агресії. Істоти часто були сумними або мовчазними, розповіді містили згадки про самотність, обережність, небажання спілкуватися. Такі малюнки свідчать про середній рівень тривожності, емоційну вразливість, потребу в захисті, можливо, знижену самооцінку. Діти часто проєктували власну потребу в підтримці на тварин.

6 дітей (24%) створили дружніх і фантастичних істот, із казковим або комічним зовнішнім виглядом (кольорові тіла, крила, смішні форми, багато очей тощо). У розповідях переважали теми дружби, гри, радості, чарівного світу. Це вказує на емоційну відкритість, низький рівень тривожності, добрий рівень саморегуляції та соціального оптимізму.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» виявила значну варіативність емоційного стану серед дітей старшого дошкільного віку. Майже $\frac{3}{4}$ дітей (76%) створили образи, в яких були відображені захисні або деструктивні елементи, що свідчить про високу емоційну чутливість до середовища, неповну сформованість емоційної регуляції та потребу у психологічній підтримці.

Деякі діти прямо проєктували власні страхи (малювали тварин, які «бояться темряви», «живуть самі в лісі», «сховалися від людей»), що може свідчити про тривожні переживання у соціальних ситуаціях або порушену потребу в емоційному контакті з дорослими.

Водночас створення казкових або доброзичливих образів іншими дітьми свідчить про задовільний рівень адаптації, наявність емоційної стабільності, уяви та розвиненого внутрішнього ресурсу у частини дошкільників.

Методика продемонструвала високу чутливість до виявлення внутрішнього емоційного стану дитини, її потреб у захисті, мірах саморегуляції та схильності до агресивної поведінки чи тривожних переживань. Цінність методу полягає у непрямому виявленні психологічних проблем, які можуть залишатися прихованими в традиційній комунікації. Результати дослідження потребують врахування під час організації психопрофілактичної та психокорекційної роботи, особливо з дітьми, чиї малюнки мали агресивний або тривожний характер.

За результатами чотирьох методик виявлено, що:

- Високий рівень тривожності виявлено у 32–36% дітей, що свідчить про потребу в систематичній психопрофілактичній роботі.
- Середній рівень тривожності та емоційної напруги характерний для більшості (близько 40–52%) досліджуваних дітей – їм потрібна періодична підтримка та емоційне підкріплення з боку дорослих.
- Низький рівень тривожності спостерігався у 16–24% дітей, що є позитивним індикатором їхнього емоційного розвитку.

Дані свідчать про те, що значна частина дітей старшого дошкільного віку переживає емоційну напругу, тривожність або внутрішні конфлікти, що не завжди помітні зовні. Результати потребують побудови корекційно-розвивальної програми, спрямованої на розвиток емоційної саморегуляції, зниження тривожності та формування позитивного емоційного клімату в сім'ї та закладі освіти.

2.3 Зміст програми корекції негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку

На основі результатів емпіричного дослідження, яке засвідчило наявність помірного та високого рівня тривожності, емоційної нестабільності, імпульсивності й проявів внутрішніх конфліктів у значної частини старших дошкільників, була розроблена комплексна програма психологічної корекції негативних психоемоційних станів.

Метою програми є зниження рівня негативних емоційних станів (тривожності, агресивності, емоційного напруження), розвиток емоційної саморегуляції, емпатії, емоційної виразності та формування позитивного емоційного фону у дітей старшого дошкільного віку.

Основні завдання програми:

1. Розвивати здатність дітей розпізнавати та називати власні емоції.
2. Формувати навички емоційної регуляції та самозаспокоєння.
3. Розвивати уміння конструктивного вираження негативних переживань.
4. Знижувати рівень тривожності й внутрішньої напруги.
5. Розвивати емпатію, співчуття, доброзичливість у стосунках з іншими дітьми.
6. Створювати сприятливий емоційний мікроклімат у групі.

Принципи реалізації програми:

- вікової доцільності та емоційної безпеки;
- систематичності та поступовості;
- ігрової мотивації та активної участі;
- індивідуального підходу до кожної дитини;
- співпраці з батьками та педагогами.

Структура програми:

Програма передбачає 10 корекційно-розвивальних занять, які проводяться 1–2 рази на тиждень. Кожне заняття триває 25–30 хвилин і складається з таких етапів:

- вітальне коло (емоційна розминка);
- основна частина (виконання вправ);
- рефлексія (обговорення відчуттів, кольору настрою, коротке підбиття підсумків);
- прощання з ритуалом позитивного налаштування.

Структура занять подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Структура занять

№	Тема заняття	Мета	Психокорекційні вправи
1	Знайомство з емоціями	Формування уявлення про емоції та настроїв	Гра «Обличчя емоцій», «Веселий – сумний», руханка «Емоційна хвиля», вправа «Сонечко в серці», казка «Як народжуються емоції», гра «Емоційна лотерея»
2	Я і мої емоції	Розпізнавання власних емоційних станів	Малювання «Мій настроїв», «Кольорові емоції», гра «Піймай емоцію», вправа «Я зараз відчуваю...», гра «Емоційна пляма», імітація міміки
3	Як виглядають емоції	Закріплення знань про міміку та жести як вираз емоцій	Гра «Зобрази емоцію», вправа «Дзеркало», гра «Пантоміма почуттів», гра «Кому яке обличчя?», «Галерея емоцій», рольова гра «Я сьогодні...»
4	Що робити	Формування	«Скринька емоцій», дихальна вправа

	з емоціями	навичок регуляції емоційних станів	«Повітряна кулька», вправа «Емоція – дія», гра «Світлофор емоцій», гра «Впиймай спокій», вправа «Гойдалка емоцій»
5	Коли мені сумно	Опрацювання емоції смутку, розвиток емпатії	Казка «Як звірята сумували», вправа «Печаль – вода», гра «Чарівна хустинка», гра «Подаруй радість», обговорення історії «Коли мені сумно», гра «Емоційне дерево»
6	Коли я злюсь	Вивчення причин злості та способів її безпечного вираження	«Мішечок зі злістю», малювання кактуса, вправа «Керуй вулканом», гра «Бурулька і полум'я», дихальна вправа «Видихай злість», гра «Слова сили»
7	Я радію і ділюсь радістю	Розвиток здатності до вираження позитивних емоцій	«Карта радості», гра «Подаруй посмішку», вправа «Що мене тішить», гра «Сонце всередині», спільна історія «Мої радісні моменти», гра «Радісна кулька»
8	Дружба і емоції	Розвиток комунікативних навичок, довіри, співпереживання	Гра «Клубочок довіри», вправи на парну взаємодію, гра «Обійми друга», гра «Емоційний ланцюжок», створення колажу «Мої друзі», гра «Хто я другом?»
9	Світ добрих емоцій	Формування навичок підтримки і турботи про інших	Груповий колаж «Дерево доброти», казка «Добрий герой», гра «Я підтримую», вправа «Турботливі ручки», вправа «Чарівна посмішка», гра «Серце для друга»

10	Підсумкове заняття: мій настрій сьогодні	Рефлексія змін у емоційному стані, підсумок роботи	Малюнок «Мій внутрішній світ», вправа «Теплі слова», створення емблеми настрою, гра «Кольорові емоції дня», колективна історія «Як я змінився», вправа «Сонце настрою»

Очікувані результати реалізації програми:

- зниження частоти негативних емоційних реакцій;
- зменшення рівня тривожності;
- підвищення рівня емоційної виразності;
- розвиток здатності до саморегуляції;
- поліпшення комунікативної активності та соціальної адаптації.

ЗАНЯТТЯ 1. ЗНАЙОМСТВО З ЕМОЦІЯМИ

Мета: ознайомити дітей з основними емоціями (радість, сум, злість, страх), розвивати емоційне сприйняття, вміння розпізнавати та називати емоції.

Обладнання: картки з емоціями, дзеркальце для кожної дитини, м'яка іграшка, роздруківки з обличчями, аркуші, олівці, музика.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання. Налаштування на заняття (3–5 хв)

Психолог: «Привіт, мої дорогі! Я дуже рада вас бачити. Сьогодні ми з вами помандруємо в країну Емоцій. Ви знаєте, що в кожного з нас є емоції? А чи знаєте ви, як вони виглядають?»

(Діти висловлюються, коротка бесіда.)

2. Вправа «Обличчя емоцій» (5–7 хв)

Психолог: «Погляньте на ці обличчя. Які емоції вони показують? Давайте назвемо кожну емоцію. Це – радість, сум, страх, злість. А тепер давайте разом спробуємо показати ці емоції нашим обличчям. Готові?»

(Психолог демонструє емоцію – діти повторюють, дивлячись у дзеркальця.)

3. Вправа «Веселий – сумний» (5 хв)

Психолог: «Я розповім вам історії, а ви скажете: це радісна історія чи сумна. Наприклад: «Дівчинка отримала подарунок» – яка це емоція? А «Загубився улюблений м'ячик»? Чому ви так думаєте?»

(Психолог модерує діалог, закріплює назви емоцій.)

4. Гра-руханка «Емоційна хвиля» (5 хв)

Психолог: «А зараз ми зобразимо емоції всім тілом. Радість – це стрибки, сум – повільна хода, страх – здригання, злість – тупання. Покажемо емоції тілом, без слів!»

(Психолог називає емоцію – діти рухаються відповідно.)

5. Казкотерапія «Як народжуються емоції» (5–7 хв)

Психолог читає казку: «Жив-був маленький Лисенятко, яке не знало, чому воно іноді сердиться, іноді плаче, а іноді сміється. Одного дня воно зустріло добру Сову, яка пояснила, що всередині нас живуть емоції, і вони дуже важливі...»

(Після читання обговорення – «Яка емоція була у Лисенятка?»)

6. Гра «Сонечко в серці» (5 хв)

Психолог: «У мене в руках уявне сонечко. Воно тепле і добре. Я передаю його (психолог передає дитині). Скажи добрі слова тому, кому передаєш далі...»

(Коло завершують усі діти.)

Підсумок заняття:

Психолог: «Ми сьогодні гарно попрацювали. Дізнались, які емоції бувають, як їх показати та як їх відчувати. Наступного разу ми дізнаємось більше про свій настрій.»

ЗАНЯТТЯ 2. МІЙ НАСТРІЙ

Мета: допомогти дітям усвідомити свій настрій, навчити висловлювати емоції за допомогою кольору, формувати емоційний словник.

Обладнання: кольорові олівці, маркери, папір, картки з кольорами, зразки емоційних малюнків.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання. Емоційний настрій (3–5 хв)

Психолог: «Доброго дня, друзі! Сьогодні ми з вами будемо досліджувати свій настрій. А з чого починається настрій? Як його відчутти? А чи можна його намалювати?»

2. Вправа «Кольорові емоції» (5–7 хв)

Психолог: «Ось картки з кольорами. Який колір нагадує вам радість? А який – сум? Злість? Страх? Чому?»

(Психолог разом із дітьми створює емоційну палітру.)

3. Малювання «Мій настрій» (7–10 хв)

Психолог: «А тепер спробуй намалювати свій настрій. Вибери ті кольори, які найбільше відповідають тому, як ти себе зараз відчуваєш. Ти можеш малювати плямами, рисками, будь-як – головне, щоб це був Твій настрій.»

(Після малювання – обговорення: «Що ти відчував, коли малював?»)

4. Вправа «Я зараз відчуваю...» (5 хв)

Психолог: «Поглянь на ці картки з емоціями. Обери ту, яка показує, як ти зараз відчуваєшся. Назви цю емоцію.»

(Діти по черзі висловлюються.)

5. Гра «Піймай емоцію» (5 хв)

Психолог: «Я називатиму емоцію, а ви покажете її мімікою чи рухом. Готові? Радість! Сум! Гнів! Здивування!»

6. Вправа «Емоційна пляма» (5 хв)

Психолог: «Ось кольорова пляма. Уяви, що це – емоція. Яка? Як вона відчувається? Що б вона хотіла сказати?»

(Робота в парах або обговорення в колі.)

Підсумок заняття:

Психолог: «Ваші настрої сьогодні були дуже цікаві. І я дякую вам, що поділилися ними. Настрій буває різним, і це нормально. Головне – вміти його розпізнавати і розповідати про нього.»

ЗАНЯТТЯ 3. КОЛИ Я СЕРДЖУСЯ...

Мета: формувати вміння розпізнавати емоцію гніву, висловлювати її у соціально прийнятний спосіб; навчити дітей знімати емоційну напругу.

Обладнання: картки з емоцією гніву, м'які іграшки для «злості», папір для малювання, подушки, коробка для «злості», дзеркала, спокійна музика.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання. Налаштування (3–5 хв)

Психолог: «Привіт, друзі! Сьогодні ми будемо говорити про таку важливу емоцію, як... гнів. А ви іноді сердитесь? А як це – бути злим?»

(Коротка бесіда, діти висловлюють свої думки.)

2. Вправа «Злюка у дзеркалі» (5 хв)

Психолог: «Подивіться у дзеркальце та покажіть, як виглядає сердита людина. Брови, губи, очі – що з ними? Покажемо всі разом.»

(Діти зображують гнів мімікою.)

3. Вправа «Злісний мішок» (5–7 хв)

Психолог: «У мене є чарівний мішок. Він збирає всю злість. Давайте уявимо, що ми кричимо в нього – але тихенько, не лякаючи інших. А ще можна бити подушку, коли дуже сердиті. Головне – не ображати інших!»

(Психолог пропонує «випустити злість» на подушці, потім – глибокий вдих-видих.)

4. Малювання «Я сердитий, коли...» (7 хв)

Психолог: «На цьому аркуші намалюйте, коли ви буваєте злими. А потім – що допомагає вам заспокоїтись.»

(Після – обговорення малюнків.)

5. Гра «Випусти злість – знайди спокій» (5 хв)

Психолог: «Стань у зручну позу. Стисни кулачки – сильно-сильно – а потім розтисни. Повтори. Випусти злість з ручок, ніжок, плечей. Вдих – видих...»

(Діти виконують вправу.)

6. Історія «Як Левенятко навчилося керувати злістю» (5 хв)

Психолог читає казку: «Одного разу Левенятко дуже розсердилось, що інші діти не хотіли з ним гратись. Воно тупало, гарчало, але...»

(Після обговорення – як Левенятко знайшло спокій?)

Підсумок заняття:

Психолог: «Сьогодні ми дізнались, що злитись – це нормально. Але дуже важливо вміти виражати злість так, щоб не образити нікого. Наступного разу ми дізнаємось, як подружитись зі своїм страхом.»

ЗАНЯТТЯ 4. КОЛИ Я БОЮСЯ...

Мета: допомогти дітям усвідомити свої страхи, навчити розпізнавати й проговорювати їх, знижувати рівень тривожності через гру, казку, образотворчу діяльність.

Обладнання: ліхтарик, м'яка іграшка «страшок», малюнки з темними плямами, фарби або олівці, проєктивні картинки, подушки.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання. Налаштування (3 хв)

Психолог: «Вітаю, малята! Сьогодні ми поговоримо про ще одну важливу емоцію – страх. Всі ми чогось боїмося, правда? І це... нормально!»

2. Вправа «Світло не боїться темряви» (5 хв)

Психолог: «Подивіться – тут темна кімната. Але якщо я ввімкну ліхтарик – стане світло. Світло перемагає темряву, як сміливість – страх!»

(Психолог вмикає ліхтарик, діти повторюють.)

3. Вправа «Страх у долоньці» (5 хв)

Психолог: «Закрийте очі. Уявіть, що у вашій долоньці живе маленький страх. Що це за страх? Намалуйте його на папері.»

(Малюнки – страшки. Обговорення в колі.)

4. Гра «Я не боюся, бо...» (5 хв)

Психолог: «Я називатиму ситуацію, а ви завершите речення: «Я не боюся, бо...»

- Темна кімната.
- Грім.
- Нові діти.
- Виступати перед усіма...»

(Формування позитивних афірмацій.)

5. Казкотерапія «Страх, що став другом» (7 хв)

Психолог читає казку:

«Жив собі Страх. Але він був не злий – він просто хотів, щоб його помітили. І ось одного дня...»

(Після – обговорення.)

6. Вправа «Подушка-сміливість» (5 хв)

Психолог: «Ось подушка. Уяви, що вона твоя сміливість. Обійми її міцно. Скажи: “Я сміливий!” Передай іншому – і побажай йому бути сміливим.»

(Коло підтримки.)

Підсумок заняття:

Психолог: «Ми сьогодні подружились зі своїм страхом. Ми дізнались, що страх – не ворог. Він може стати другом, якщо ми його зрозуміємо.»

ЗАНЯТТЯ 5. КОЛИ МЕНІ СУМНО...

Мета: сприяти усвідомленню дітьми емоції смутку, формувати навички вербалізації цього стану, розвивати емпатію, вміння підтримувати себе й інших.

Обладнання: сумні та радісні обличчя, серветки, дзеркальця, музика (меланхолійна та весела), кольоровий папір, клей, олівці.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Привітання та налаштування (3–5 хв)

Психолог:

«Привіт, мої друзі. У кожного бувають моменти, коли хочеться... посумувати. І це теж нормально. Сьогодні ми навчимося розуміти свій смуток і ділитись ним.»

2. Вправа «Як виглядає сум?» (5 хв)

Психолог: «Подивіться в дзеркальце. Покажіть, як виглядає сумна людина. Як її обличчя? Очі? Що відчуває сумна дитина?»

(Коротке обговорення.)

3. Гра «Сумне – радісне» (5 хв)

Психолог: «Я покажу вам картинки – а ви скажіть, чи сумна ця дитина чи весела. Чому вона сумна? Як можна їй допомогти?»

(Діти пояснюють емоції з ілюстрацій.)

4. Вправа «Кольоровий настрій» (6–7 хв)

Психолог: «Обери колір, що відповідає твоєму суму. А тепер... зробимо з нього щось добре. Наприклад, зробимо квіточку, якою поділимось з другом.»

(Аплікація, групова робота.)

5. Казка «Сльозинка, що шукала друзів» (6–7 хв)

Психолог читає казку:

«Одного разу маленька Сльозинка загубилася. Вона шукала, хто допоможе їй знайти радість...»

(Після – запитання: що допомогло Сльозинці?)

6. Гра «Тепле слово» (5 хв)

Психолог: «Сьогодні ми вивчили, що коли нам сумно – нам потрібна підтримка. Станемо в коло. Я скажу добрі слова – і передам м'ячик. А ви скажіть щось гарне тому, хто буде поруч.»

Підсумок заняття:

Психолог: «Ми зрозуміли, що смуток – це не страшно. Його можна розділити з другом, висловити словами або кольором. А ще – його можна обійняти.»

ЗАНЯТТЯ 6. МОЇ ПОЧУТТЯ ЖИВУТЬ У СЕРЦІ

Мета: узагальнити знання дітей про базові емоції; навчити впізнавати почуття за мімікою, інтонацією, жестами; розвивати емоційний словник.

Обладнання: картки з емоціями, серце з кишеньками, кольорові фішки, аудіозаписи з інтонацією (гнів, радість, страх), малюнки.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання. Рефлексія емоцій (5 хв)

Психолог: «Вітаю! Сьогодні ми згадаємо всі емоції, з якими познайомились. Візьміть фішку певного кольору – і покажіть, як ви себе відчуваєте.»

(Коротке обговорення.)

2. Вправа «Що в моєму серці?» (6 хв)

Психолог: «У мене є чарівне серце з кишеньками. В кожній живе емоція. Витягуйте картку – і скажіть, коли ви це відчували: радість, страх, гнів, сум, спокій...»

3. Гра «Впізнай емоцію» (7 хв)

Психолог: «Я буду читати фрази різними голосами, а ви вгадаєте, що відчуває той, хто говорить: радість, злість, тривогу?»

(Діти слухають і піднімають картку з емоцією.)

4. Вправа «Живе серце» (7 хв)

Психолог: «Намалюйте велике серце. А тепер – заселіть його емоціями. Намалюйте смайлики, крапельки, сонечка – усе, що символізує ваші почуття. А потім розкажіть, хто живе у вашому серці.»

5. Гра «Почуття – мій друг» (5 хв)

Психолог: «Станемо в коло. Я називатиму емоцію, а ви покажете її тілом. Потім ми зробимо з неї друга – скажемо: «Гнів – мій друг, бо він...», «Страх – мій друг, бо він...»

Підсумок заняття:

Психолог: «В нашому серці можуть жити різні почуття. І всі вони – важливі. Кожне щось підказує. Ми вчимося слухати своє серце і бути добрими до себе.»

ЗАНЯТТЯ 7. КОЛИ Я ЗЛЮСЯ

Мета: навчити дітей усвідомлювати, розпізнавати й безпечно висловлювати емоцію гніву, формувати навички самоконтролю.

Обладнання: іграшкові подушки, аркуші паперу, фарби, мішечки з піском, м'які іграшки, аудіозапис гучних та спокійних звуків.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання та емоційне налаштування (3–5 хв)

Психолог: «Привіт, мої любі! Сьогодні ми говоритимемо про почуття, яке буває у кожного – це злість. Так, іноді ми злимося. Але як правильно із цим почуттям поводитись? Зараз дізнаємось!»

2. Вправа «Як виглядає злість?» (5 хв)

Психолог: «Злість має свої ознаки – очі, брови, рот, голос. Подивіться в дзеркальце і покажіть, як ви виглядаєте, коли сердитесь. А як виглядає зла іграшка?»

(Діти зображають емоції, коротке обговорення.)

3. Казка-терапія «Вогняна хмаринка» (7 хв)

Психолог читає: «У небі жила Хмаринка, яка часто сердитись. Вона кидалась блискавками, доки не навчилась дихати глибоко і рахувати до п'яти...»

– «А як Хмаринка змогла заспокоїтись? А що робите ви, коли сердитесь?»

4. Вправа «Злість на папері» (6 хв)

Психолог: «Якщо злість – це фарба, яким кольором ви б її намалювали? Оберіть колір і намалюйте свою злість на аркуші. А тепер... порвіть аркуш або зіжміть його – і злість зникне!»

5. Гра «Злий подушко-бій» (6 хв)

Психолог: «Є безпечний спосіб вигнати злість – подушко-бій! Стукни по подушці, якщо відчуваєш, що злишся. Але не на друга, а тільки на подушку!»

(Після гри обговорення: «Як ви відчуваєтесь зараз?»)

6. Дихальна вправа «Дракончик дихає» (5 хв)

Психолог: «Станьте як дракончики. Коли вам злісно – зробіть глибокий вдих і повільно видихніть. Один раз, другий, третій... Злість тікає!»

Підсумок:

Психолог: «Злість – це не погано. Вона просто говорить, що нам щось не подобається. Головне – знати, як її висловити без образ. І тепер ви це знаєте!»

ЗАНЯТТЯ 8. КОЛИ Я БОЮСЯ

Мета: допомогти дітям усвідомити страхи, знизити тривожність, навчити технік самозаспокоєння, розвивати відчуття захищеності.

Обладнання: картки зі страхами, м'який плед, ліхтарик, коробка «страхів», «чарівна маска хоробрості», музика для релаксації.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Привітання та налаштування (3–5 хв)

Психолог: «Ви коли-небудь чогось боялись? Це нормально! Страх – це почуття, яке попереджає нас про небезпеку. Але іноді страхи уявні. Давайте навчимося з ними дружити.»

2. Вправа «Я боюсь...» (5 хв)

Психолог: «Подивіться на картки. Що вас лякає? Темрява? Самотність? Собаки? Назвіть свої страхи – і ми складемо їх у спеціальну «Коробку страхів». (Обговорення.)

3. Казкотерапія «Хоробре мишеня» (6–7 хв)

Психолог читає казку: «Мишеня боялось усього – тіні, сови, дощу. Але одного разу воно зробило перший крок...»

(Після – питання: «Що допомогло мишеняті?»)

4. Арт-вправа «Намалюй свій страх» (6 хв)

Психолог: «А зараз уяви свій страх і намалюй його. Тепер... дай йому смішне ім'я! А тепер одягни його в клоунський костюм або зроби йому рожеву зачіску. Що тепер? Він вже не такий страшний?»

5. Руханка «Маска хоробрості» (5 хв)

Психолог: «У мене є чарівна маска. Хто її одягає – стає сміливим. Піднімай руки, як супергерой, і скажи: «Я сміливий!». Передаємо маску одне одному і говоримо, коли ми були хоробрими.»

6. Релаксація «Безпечне місце» (5 хв)

Психолог: «Заплющ очі. Уяви місце, де ти у безпеці. Там світло, затишно, спокійно. Подихай глибоко. Це твоє місце хоробрості.»

Підсумок:

Психолог: «Страхи є у всіх, навіть у дорослих. Але ви – дуже хоробрі, бо сьогодні подружились зі своїми страхами. А ще – навчилися їх зменшувати.»

ЗАНЯТТЯ 9. УМІЮ ГОВОРИТИ ПРО СВОЇ ПОЧУТТЯ

Мета: формувати вміння дітей розпізнавати, називати та висловлювати власні емоції словами; розвивати емоційну відкритість та комунікативні навички.

Обладнання: картки з емоціями, дзеркальця, емоційні піктограми, мікрофон-іграшка, малюнкові ситуації, набір карток «закінчи речення».

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Привітання та налаштування (3–5 хв)

Психолог: «Привіт, мої маленькі друзі! Сьогодні ми вчитимеось розповідати про свої почуття. А ви знаєте, що емоції – як маленькі звірятка в серці? І якщо ми не говоримо про них – вони можуть розсердитись!»

2. Вправа «Емоційне дзеркало» (5 хв)

Психолог: «Подивіться в дзеркальце й покажіть, як виглядає радість. А тепер – сум, гнів, здивування. А тепер спробуйте сказати: «Я злюсь, бо...», «Я радію, бо...»»

3. Гра «Емоційний мікрофон» (6–7 хв)

(Діти по черзі беруть мікрофон-іграшку.)

Психолог: «Скажи: «Я сьогодні відчуваю...» – і завершуй речення. Тільки щиро! А хто хоче поділитися, коли востаннє був щасливий? Сумний? Здивований?»

4. Вправа «Закінчи речення» (5 хв)

Психолог: «Я дам вам картку. Прочитайте або я прочитаю, а ви завершите речення:

– «Мені весело, коли...»

– «Мені сумно, коли...»

– «Я боюсь, коли...»

– «Я злюсь, коли...»

– «Я щасливий, коли...»

5. Ігрова ситуація «Що сталося з Ведмедиком?» (5 хв)

(Дітям показують картинку з Ведмедиком, у якого сумне або зле обличчя.)

Психолог: «Як ви думаєте, що відчуває Ведмедик? А як йому допомогти? А що б ви сказали, щоб його підтримати?»

6. Релаксація «Емоції, як хмаринки» (5 хв)

Психолог: «Сядьте зручно, заплющте очі. Уявіть, що ваші емоції – це хмаринки. Ви дивитесь, як вони пропливають, і кожна говорить: «Я – радість», «Я – злість»... І ви можете з ними попрощатись або залишити ті, що приємні.»

Підсумок:

Психолог: «Ваші емоції – це частинка вас. Їх не треба соромитись. Просто важливо навчитися їх називати, розповідати про них і ділитися з тими, кому ви довіряєте.»

ЗАНЯТТЯ 10. Я – ЦІННИЙ І ОСОБЛИВИЙ

Мета: формувати позитивне ставлення до себе, підвищувати самооцінку, розвивати навички самоприйняття.

Обладнання: сердечка з іменами дітей, люстерка, «Квітка самоповаги», конверти з компліментами, музика для релаксації.

Тривалість: 30–35 хв.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Привітання та мотивація (3–5 хв)

Психолог: «Сьогодні ми говоритимемо про дуже важливу людину... Про тебе! Про тебе, про тебе – і про тебе. Бо ти – цінний, особливий і важливий. Згодні?»

2. Вправа «Скажи про себе добре» (5 хв)

Психолог: «Візьми дзеркальце, подивись на себе і скажи: «Я – гарний!», «Я – добрий!», «Я – талановитий!». Спробуй придумати ще комплімент собі.»

3. Гра «Квітка самоповаги» (7 хв)

(Кожна пелюстка – це риса дитини: добрий, веселий, турботливий тощо.)

Психолог: «Оберіть пелюстки, які підходять саме вам, і складіть свою квітку. А тепер – розкажіть, чому ви саме такий. Що в собі ви любите найбільше?»

4. Вправа «Конверт добрих слів» (5 хв)

Психолог: «Кожен із вас отримає конверт. У ньому – комплімент саме для тебе! А тепер прочитай і вголос скажи: «Я – ...!» Наприклад: «Я – найкращий друг!»

5. Арт-вправа «Моє серце» (5 хв)

Психолог: «Намалюйте велике серце. А всередині – все, що робить вас особливими: улюблені речі, таланти, добрі справи.»

6. Релаксація «Світло в серці» (5 хв)

Психолог: «Уяви, що в твоєму серці – тепле світло. Воно зігріває тебе, коли сумно. Це світло – твоя любов до себе.»

Підсумок:

Психолог: «Ви – особливі, цінні, неповторні. І ви маєте завжди про це пам'ятати. Тільки той, хто любить себе, може любити інших і бути щасливим.»

Висновки до 2 розділу

У другому розділі було представлено результати емпіричного дослідження негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку, що дозволило виявити рівень їх емоційної стабільності, тривожності, саморегуляції та внутрішньої емоційної напруги. На основі використання комплексу валідних психодіагностичних методик (проективна методика «Кактус», анкета для педагогів та батьків, тест тривожності Р. Темпла, В. Амени, М. Доркі, методика «Неіснуюча тварина») було отримано цінні дані про психоемоційний стан 25 дошкільників.

Результати дослідження засвідчили, що у значної частини дітей спостерігаються ознаки емоційної напруженості, схильність до тривожності, знижений рівень емоційної саморегуляції та окремі агресивні тенденції. Найбільше дітей (понад 70%) перебувають на рівні середньої або високої тривожності, що свідчить про актуальність проблеми та потребу в цілеспрямованій психологічній підтримці.

Проективні методики виявили приховані емоційні конфлікти, тривоги, потребу в захисті, що часто не усвідомлюються самою дитиною, але проявляються в поведінці та невербальній експресії. Анкетування батьків і педагогів дозволило поглибити розуміння контексту розвитку тривожних і деструктивних станів, а також визначити міжособистісні та соціальні фактори впливу на дитину.

На основі отриманих результатів була розроблена комплексна програма корекції негативних психоемоційних станів, спрямована на розвиток емоційної грамотності, навичок саморегуляції, зниження рівня тривожності та формування позитивного емоційного клімату в дитячому колективі.

Таким чином, емпіричне дослідження не лише дозволило виявити емоційні труднощі дошкільників, але й стало підґрунтям для конструювання ефективної психокорекційної програми, здатної забезпечити емоційне благополуччя дитини в умовах закладу дошкільної освіти.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було всебічно розглянуто проблему негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку, визначено їх сутність, структуру, вікову специфіку прояву, чинники виникнення, а також можливості профілактики та корекції в умовах закладу дошкільної освіти. Реалізація поставлених завдань дозволила досягти мети дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити психолого-педагогічні умови профілактики та подолання негативних психоемоційних станів у старших дошкільників.

Аналіз науково-теоретичних джерел засвідчив, що негативні психоемоційні стани (тривога, страх, агресивність, емоційне напруження) є комплексними психологічними явищами, що мають значний вплив на поведінку, соціальну адаптацію та емоційне благополуччя дитини. У цьому віці діти вже здатні до розпізнавання власних переживань, але потребують підтримки дорослих для їх усвідомлення та регуляції. Психоемоційна нестабільність дошкільників часто є наслідком впливу несприятливого соціального оточення, неадекватних стилів виховання, нестачі емоційної підтримки з боку дорослих, впливу медіа або внутрішньоособистісних характеристик дитини.

Емпіричне дослідження засвідчило наявність серед досліджуваних дітей значного відсотка тих, хто демонструє середній і високий рівень тривожності, емоційної вразливості, внутрішньої напруги або агресивних тенденцій. Особливо цінним є поєднання кількісних і якісних методик, що дозволили виявити не лише очевидні, а й латентні прояви емоційної дезадаптації. Проективні методи («Кактус», «Неіснуюча тварина») виявили глибинні внутрішні переживання, які дитина не завжди здатна усвідомити й виразити словами. Анкетування батьків і педагогів підтвердило, що частина дітей демонструє ознаки тривожності в щоденній поведінці, що впливає на їхню взаємодію з ровесниками та дорослими, навчання, самооцінку.

Практичним результатом дослідження стала розробка й апробація комплексної програми психокорекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Вона включає серію ігрових, арт- і казкотерапевтичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, емпатії та конструктивного вираження емоцій. Програма передбачає поетапну реалізацію, систематичність та залучення батьків і педагогів, що відповідає засадам партнерства в освіті.

Таким чином, дослідження підтвердило гіпотезу про те, що цілеспрямоване використання комплексу психолого-педагогічних засобів у поєднанні з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей сприяє ефективному подоланню негативних психоемоційних станів у дітей старшого дошкільного віку. Застосування програми сприяє створенню позитивного емоційного мікроклімату, підвищенню рівня емоційної стабільності, розвитку емоційної грамотності та покращенню психоемоційного благополуччя дитини в умовах закладу дошкільної освіти.

Отримані результати можуть бути використані в практиці вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів, а також у підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти. Дослідження відкриває перспективи для подальших наукових розвідок, зокрема у напрямках поглибленого вивчення механізмів емоційної саморегуляції, ролі батьківського виховання та інтеграції психоемоційної підтримки в щоденну освітню діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агресивна дитина: як їй допомогти / Упоряд. О.А. Атемасова. Х. : Ранок, 2010. 176 с.
2. Белей М. Д. Основи діагностичної психології. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2018. 296 с.
3. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 10-15
4. Бовть О. Б. Причини агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Педагогіка і психологія. 2017. № 1. С. 94-100.
5. Бондарчук О. Психологічні особливості прояву сором'язливості у дітей молодшого дошкільного віку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020. Вип. 9 (54). С. 21–31.
6. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. Педагогіка і психологія. 2018. №2. С. 49-57.
7. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2021. 416 с.
8. Волкова Є. Особливості роботи педагогів, психологів ДНЗ з важкими дітьми та їх батьками. Дошкільне виховання. 2023. № 3. С. 10-12.
9. Галян О. І. Агресивність як особистісний чинник діяльності вчителя. Психологія : зб. наук. праць. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. Вип. 9. Ч. 2. С. 222-227.
10. Гаримович Е. Корекційна робота з агресивними дітьми. Дефектолог. 2018. №11. С. 55-57
11. Глущенко О. А. Психологічні аспекти корекції агресивної поведінки у дітей молодшого віку Збірник наукових праць Херсонського державного університету. 2022. С. 289-293
12. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2016. 368 с.

13. Дронова О. С. Теоретико-прикладні засади профілактики та корекції агресивної поведінки неповнолітніх. Практична психологія та соціальна робота. 2020. №7. С. 57-60.
14. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія. К. : Центр учбової літератури. 2017. 392 с.
15. Євтушенко І. В. Страх та агресія як деструктивні прояви психіки. Психологія. Збірник наукових праць. К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2023. Вип. 21. С. 15-23.
16. Зубченко А. О. Ігрова терапія як інструмент подолання агресивної поведінки у дошкільників Вісник психології і педагогіки. 2019. № 15. С. 43-47
17. Іванова А. Психологічні особливості агресивної поведінки дітей дошкільного віку. Студентський вісник. 2019. № 4. С. 61-62
18. Іванчук Г. М. Роль батьків у зниженні проявів агресивності у дітей дошкільного віку. Київ: Логос, 2021. 133 с.
19. Карнаух Л. П. Психолого-педагогічні аспекти впливу сім'ї на соціалізацію дітей дошкільного віку. Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Випуск 2 (41). С. 119-121
20. Карпінська Т. С. Ефективність профілактики агресивної поведінки дошкільників засобами рухової ігрової діяльності. Вісник Прикарпатського університету. Серія : Фізична культура. 2020. Вип. 12. С. 66-70.
21. Карпінська Т. С. Психологічна профілактика агресії у дошкільників. Івано-Франківськ, 2021. 50 с.
22. Кльоц Л. Профілактика агресивної та жорстокої поведінки серед неповнолітніх і молоді. Практична психологія та соціальна робота. 2019. №6. С. 19-25.
23. Кононко О. Л. Готовність майбутнього педагога до роботи з дитячою агресією. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Серія: Педагогічні науки, 2018, № 3. С. 45-50

24. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). К. : Стилос, 2020. 336 с.
25. Кононко О. Найголовніше «погода» вдома, або як сформувати емоційну сприйнятливість і чутливість. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. №5. С. 32–40.
26. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
27. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: метод. посібник. К. : Літера ЛТД, 2016. 416 с.
28. Кравченко Н. О. Роль сімейного виховання у профілактиці агресивної поведінки дітей дошкільного віку. Вісник Інституту розвитку дитини, 2022, № 1. С. 20-23
29. Кучеренко Ж. Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. №7. С. 54–60.
30. Липкань В. А. Формування толерантної поведінки у дошкільників як метод подолання агресії Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2021. 233 с.
31. Лях Т. Л. Агресивна поведінка у дітей: психолого-педагогічні підходи до корекції. Психологія і педагогіка: науково-практичний журнал, 2021, № 2. С. 133-140
32. Мельник Ю. В. Психолого-педагогічні умови профілактики деструктивної поведінки дітей Вісник педагогічних наук. 2018. № 19. С. 77-81
33. Морозова Л. П. Емоційний інтелект як інструмент подолання агресивної поведінки у дошкільників. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія Психологія, 2019, № 11. С. 34-39
34. Нерета В. С. Агресивна дитина. Х. : Видавнича група «Основа», 2015. 187 с.
35. Печенко І. П. Організаційно-педагогічні умови формування соціальної компетентності дітей 5-7 років. Вісник Київського міжнародного університету. Випуск II. К.: Правові джерела, 2012. 291 с.

36. Прокопів Л. Я. Експериментальна верифікація комплексної мультимодальної психокорекції дитячої гіперактивності. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 29. С. 561-574.
37. Прокопів Л.Я. Комплексний підхід у вихованні і навчанні гіперактивних дошкільників. Психологія особистості. 2013. № 1. С. 149-156.
38. Прохоров О.О., Велієва С.В. Психічні стани дітей дошкільного віку. Питання психології. 2013. № 5. С.56-66.
39. Проценко О. В. Профілактика соціальної дезадаптації дошкільнят. К. : Шкільний світ, 2021. 128 с. Пугач Л. Зрозуміти і підтримати. Програма занять психологічної підтримки дітей, схильних до агресії. Психолог. 2020. №6. С. 22-26.
40. Психічний розвиток дитини-дошкільника / упоряд. С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, Т.О. Піраженко. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
41. Психологічне здоров'я дошкільників / уклад. Т. Прищепа. Харків : вид. група «Основа», 2010. 239 с.
42. Ртищева Н. Формування й корекція емоційної сфери дітей, що потребують підвищеної уваги. Дефектолог. № 4. 2017. С.59 – 61.
43. Руденко Л. М. Клініко-психологічні аспекти класифікації розладів поведінки. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2010. Вип. 16. С. 309-312.
44. Руденко Л. М. Процесуальні характеристики агресивної поведінки. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2012. Вип. 21. С. 418-424.
45. Румянцева Т. Г. Концептуальна модель психологічної профілактики агресивних проявів. Збірник Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами, 2020. С. 256-258
46. Рябченко В. Аутодеструкція і аутоагресія в дитячому та підлітковому віці. Психолог, 2007. № 13-15. С.61-65.

47. Савчук Л. П. Педагогічна корекція агресивної поведінки дошкільників у контексті соціальної адаптації Переяславського університету. 2020. № 12. С. 34-37
48. Тищенко А. В. Формування позитивного емоційного фону як спосіб подолання агресії у дітей дошкільного віку. Харків: Вежа, 2020. 190 с.
49. Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки. Психолог. 2010. №16 (400). С. 17-18.
50. Тохтамиш О.М. Психологічний супровід дітей дошкільного і молодшого шкільного віку з гіперактивністю та дефіцитом уваги: автореф. дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.04. Київ, 2010. 20 с.
51. Федорченко Т., Потапова О. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. Запоріжжя : ТанDEM, 2008. 236 с.
52. Філіпова О. І. Соціально-педагогічні умови профілактики агресивної поведінки в сімейному середовищі. Освіта і розвиток особистості. 2021. № 45. С. 89-92
53. Хомич Г.О., Васько Н.М. Дослідження проблеми емоційних порушень у дитячому віці. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Вип. 10 : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 202-207
54. Шпак М. Психологічна концепція розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Київ. НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020. Вип. 10 (55). т. 12. С. 125–134.
55. Шульженко Д.І. Емпіричне дослідження особливостей емоційної регуляції у дітей з затримкою психічного розвитку. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2013. Вип. 22 (2). С. 294 – 304.
56. Яковенко М. В. Методичні підходи до профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Молодь і ринок. 2020. № 5. С. 20-23

ДОДАТКИ

Додаток А.

Графічна методика «Кактус» (М.А.Панфілова)

Мета: методика призначена для дослідження емоційно-особистісної сфери дітей дошкільного, молодшого шкільного віку і підлітків.

Процедура проведення. При проведенні діагностики випробуваному видається аркуш паперу форматом А4 і простий олівець (дошкільникам – кольорові олівці).

Інструкція: «На аркуші паперу намалюй кактус - таким, яким ти його собі уявляєш». Питання і додаткові пояснення не допускаються.

Обробка даних

При обробці результатів беруться до уваги дані, які відповідають усім графічним методам, а саме:

- просторове положення
- розмір малюнка
- характеристики ліній
- сила натиску на олівець

Крім того, враховуються специфічні показники, характерні саме для даної методики:

- характеристика «образу кактуса» (дикий, домашній, жіночний і т.д.)
- характеристика манери малювання (промальовані, схематично і пр.)
- характеристика голок (розмір, розташування, кількість)

Інтерпретація результатів

Інтерпретація результатів: за результатами опрацьованих даних по малюнку можна діагностувати якості особистості випробуваної дитини:

- Агресивність - наявність голок, особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, близько розташовані один до одного голки відображають високий ступінь агресивності.
- Імпульсивність - уривчасті лінії, сильний натиск.
- Егоцентризм, прагнення до лідерства - великий малюнок, розташований в центрі листа.
- Невпевненість в собі, залежність - маленький малюнок, розташований внизу листа.
- Демонстративність, відкритість - наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм.
- Скритність, обережність - розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса.
- Оптимізм - зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.
- Тривожність - переважання внутрішньої штрихування, переривчасті лінії, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями
- Жіночність - наявність м'яких ліній і форм, прикрас, квітів.
- Екстравертивність - наявність на малюнку інших кактусів або квітів.

- Інтровертивність - на малюнку зображено тільки один кактус.
- Прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної спільності - наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса.
- Відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності - зображення дикорослого, пустельного кактуса.

Після завершення малюнка дитині в якості доповнення можна задати питання, відповіді які допоможуть уточнити інтерпретацію:

1. Цей кактус домашній або дикий?
2. Цей кактус сильно колеться? Його можна помацати?
3. Кактусу подобатися, коли за ним доглядають, поливають, удобрюють?
4. Кактус росте один або з якоюсь рослиною по сусідству? Якщо зростає з сусідом, то, яке це рослина?
5. Які у кактуса є сусіди?
6. Коли кактус підросте, то, як він зміниться (голки, обсяг, відростки)?

Протокол проведення та аналіз тесту «Кактус»

П.І. дитини _____, вік _____

Група _____ дата проведення _____

Коротка обробка графічної інформації	Висновок
1. Просторове положення, розмір малюнка	
малюнок в центрі	нормальний рівень самооцінки, відсутність незадоволеності своїм становищем і якихось особливих вимог
великий малюнок (чим більше - тим більше виражено)	егоцентризм, прагнення до лідерства, наполягання на своїй думці як єдино вірної
маленький малюнок, розташований внизу листа (чим нижче - тим менш виражено)	невпевненість в собі, залежність
малюнок розташований вгорі (чим сильніше - тим більше виражено)	високий рівень самооцінки
зрушення вліво (чим сильніше - тим більше виражено)	інтровертивність
зрушення вправо (чим сильніше - тим більше виражено)	екстравертивність
2. Характеристики ліній і сили натиску на олівець	
сильний натиск на олівець, уривчастість ліній, використання внутрішнього штрихування (чим більше - тим сильніше виражено)	схильність до імпульсивності, тривожності, пригніченості настрою
форма кактуса проста	немає яскраво виражених відхилень в ту чи іншу сторону

форма кактуса хитромудра, кумедна і вітіювата (чим більше - тим сильніше виражено)	демонстративність і наїграність характеру
розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса	скритність, обережність, замкнутість, нетовариськість, ухильність, обережність
використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями	тривожність
зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями	оптимізм
наявність м'яких ліній і форм	жіночність, м'якість
тонкі лінії, певна «легкість» натиску, вільність ліній в малюнку, присутність елементів, які надають кактусу привабливість	поступливий, м'який характер особистості, почуття гумору, позитивний настрій, відкритість
3. Характеристика «образу кактуса» (дикий, домашній, жіночний і т.д.)	
зображення дикорослого, пустельного, і окультуреного кактуса	відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності усвідомлено вбраної або вимушеної
наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса	прагнення до домашньої захисту, домашнього затишку, почуття сімейної спільності
кактус «росте» на малюнку «з нізвідки», тобто відсутня навіть найменша основа	в реальності немає опори у вигляді домашнього затишку, має проблеми з близькими людьми і підсвідомо відчуває неприйняття, відторгнення, брак домашньої захищеності
наявність на малюнку інших кактусів або квітів	екстравертивність
на малюнку зображений тільки один кактус	інтровертивність
4. Характеристика манери малювання (промальовані, схематичні тощо)	
уривчасті лінії, сильний натиск	імпульсивність
наявність прикрас, квітів	жіночність, м'якість
наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм	демонстративність, відкритість
5. Характеристика голок (розмір, розташування, кількість)	
наявність голок, особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, близько розташовані один до одного (чим сильніше і більше - тим більше виражено)	високий ступінь агресивності, ворожості
Помірна кількість і довжина голок	захист від навколишнього середовища,

певного роду	необхідна для збереження цілості особистості
6. Наявність «діток» на кактусі	
«дітки» на кактусі (найчастіше «дітки» зустрічаються на «одомашнених» кактусах)	сімейні стосунки емоційно сприятливі, прагнення до створення сім'ї
7. Ставлення до завдання	
інтерес до завдання, наснагу, окремі радісні репліки дитини	сприятливий психоемоційний стан дитини на момент обстеження
наявність м'яких ліній і форм, прикрас, квітів	жіночність, м'якість
8. Присутність додаткових елементів	
написи, підписи під малюнками, пояснення, а також інші тварини, рослини і т.д.	

Додаткові запитання (за необхідності):

1. Цей кактус домашній або дикий?	
2. Цей кактус сильно колючий? Його можна потрогати?	
3. Кактусу подобатися, коли за ним доглядають, поливають, удобрюють?	
4. Кактус росте один або з якоюсь рослиною по сусідству? Якщо зростає з сусідом, то, яка це рослина?	
5. Які у кактуса є сусіди?	
6. Коли кактус підросте, то, як він зміниться (голки, обсяг, відростки)?	

Висновок:

Додаток Б.

Анкета для педагогів та батьків щодо вивчення проявів тривожності у дитини
(автори Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко)

Мета: визначення загального рівня тривожності дитини.

Вік: анкета призначена для спостереження за дітьми 4-7 років.

Інструкція: Позначте ті ситуації, що стосуються поведінки вашої дитини.

Текст анкети

1. Не може довго працювати, не втомлюючись.
2. Їй важко зосередитися на чомусь.
3. Будь-яке завдання викликає зайве занепокоєння.
4. Під час виконання завдань дуже напружена, скута.
5. Ніякові частіше за інших.
6. Часто говорить про можливі неприємності.
7. Як правило, червоніє в незнайомій обстановці.
8. Скаржиться, що бачить страшні сни.
9. Руки зазвичай холодні і вологі.
10. Нерідко бувають розлади шлунку.
11. Сильно пітніє, коли хвилюється.
12. Має поганий апетит.
13. Спить неспокійно, засинає важко.
14. Полохлива, багато чого викликає у неї страх.
15. Зазвичай неспокійна, легко засмучується.
16. Часто не може стримати сльози.
17. Погано переносе очікування.
18. Не любить братися за нову справу.
19. Не впевнена в собі, в своїх силах.
20. Боїться стикатися з труднощами.

Обробка результатів

За кожну відповідь «так» нараховується 1 бал.

Інтерпретація отриманих даних

Висока тривожність – 15-20 балів;

Середня тривожність – 7-14 балів;

Низька тривожність – 1-6 балів.

Прізвище, ім'я дитини _____ Вік _____ Дата _____

Моя дитина...	Так	Ні
1. Не може довго працювати, не втомлюючись.		
2. Їй важко зосередитися на чомусь.		
3. Будь-яке завдання викликає зайве занепокоєння.		
4. Під час виконання завдань дуже напружена, скута.		
5. Ніякові частіше за інших.		
6. Часто говорить про можливі неприємності.		
7. Як правило, червоніє в незнайомій обстановці.		
8. Скаржиться, що бачить страшні сни.		

9. Руки зазвичай холодні і вологі.		
10. Нерідко бувають розлади шлунку.		
11. Сильно пітніє, коли хвилюється.		
12. Має поганий апетит.		
13. Спить неспокійно, засинає важко.		
14. Полохлива, багато чого викликає у неї страх.		
15. Зазвичай неспокійна, легко засмучується.		
16. Часто не може стримати сльози.		
17. Погано переносе очікування.		
18. Не любить братися за нову справу.		
19. Не впевнена в собі, в своїх силах.		
20. Боїться стикатися з труднощами.		
Усього		

Додаток В.**Тест тривожності (Р.Темпл, М.Доркі, В.Амен)****Шкали:** тривожність

Методика призначена для визначення рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку.

Експериментальний матеріал – 14 малюнків, кожний з яких відображає певну типovu для життя молодшого школяра ситуацію.

Кожний малюнок виконано у двох варіантах: для дівчинки (та для хлопчика Обличчя дитини не вимальоване, а лише контур голови. Кожний малюнок доповнений двома зображеннями дитячої голови, що за розмірами точно відповідає контурам обличчя на малюнку. На одному із двох зображень – усміхнене обличчя, на іншому – сумне.

Малюнки демонструють дитині в чітко визначеному порядку один за одним. Бесіда відбувається в окремій кімнаті. Показуючи дитині малюнок, дослідник дає інструкцію.

Інструкція

1. Гра з молодшими дітьми.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде у дитини: веселий чи сумне? Він (вона) грає з малюками».

2. Дитина і мати з немовлям.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою і малюком».

3. Об'єкт агресії.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне?»

4. Одягання.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини? Він (вона) одягається».

5. Гра зі старшими дітьми.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) грає зі старшими дітьми».

6. Вкладання спати на самоті.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) йде спати».

7. Умивання.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) у ванній».

8. Догана.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне?»

9. Ігнорування.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?».

10. Агресивний напад.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне?»

11. Збирання іграшок. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) прибирає іграшки».

12. Ізоляція.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?»

13. Дитина з батьками.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) зі своїми мамою і татом».

14. Їжа на самоті.

«Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) їсть».

Щоб уникнути персеверативних виборів у дитини в інструкції чергуються визначення обличчя. Додаткові питання дитині не задаються.

Вибір дитиною відповідного обличчя і словесні висловлювання дитини можна зафіксувати в спеціальному протоколі.

Тест

Аналіз результатів тесту

Кількісний аналіз

На підставі даних протоколу обчислюється індекс тривожності дитини (ІТ), що дорівнює процентному відношенню числа емоційно негативних виборів (сумне обличчя) до загального числа малюнків (14):

$$ІТ = (\text{число емоційних негативних виборів} / 14) * 100\%$$

Залежно від рівня індексу тривожності діти підрозділяються на 3 групи:

- високий рівень тривожності (ІТ вище 50%);
- середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50%);
- низький рівень тривожності (ІТ від 0 до 20%).

Якісний аналіз

Кожна відповідь дитини аналізується окремо. Робляться висновки щодо можливого характеру емоційного досвіду дитини в даній (і подібної їй) ситуації. Особливо високе проєктивне значення мають малюнки: № 4 («Одягання»), № 6 («Укладання спати на самоті»), № 14 («Їжа на самоті»).

Діти, які роблять в цих ситуаціях негативний емоційний вибір, найімовірніше будуть володіти найвищим індексом тривожності ІТ; діти, що роблять негативні емоційні вибори в ситуаціях, зображених на малюнках: № 2 («Дитина і мати з немовлям»), № 7 («Умивання»), № 9 («Ігнорування») і № 11 («Збирання іграшок»), з більшою ймовірністю будуть мати високий або середнім індексом тривожності ІТ.

Як правило, найбільший рівень тривожності проявляється в ситуаціях, що моделюють стосунки дитина-дитина («Гра з молодшими дітьми», «Об'єкт агресії», «Гра зі старшими дітьми», «Агресивна напад», «Ізоляція»). Значно нижчий рівень тривожності в малюнках, що моделюють стосунки дитина-дорослий («Дитина і мати з немовлям», «Догана», «Ігнорування», «Дитина з батьками»), і в ситуаціях, що моделюють повсякденні дії («Одягання», «Укладання спати на самоті »,« Умивання »,« Збирання іграшок »,« Їжа на самоті »).

Додаток Г.

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА»

Проективна методика «Неіснуюча тварина» запропонована Друкаревич М. З.

За допомогою нього можна досліджувати загальні особливості особистості дитини, агресивність, труднощі у спілкуванні. Методика може допомогти зрозуміти внутрішній світ дитини, те як вона сприймає оточуюче середовище

Процедура: намалювати малюнок на аркуші папера А4, використовуючи олівці – простий і різнокольорові та гумку; скласти оповідання про тварину.

Інструкція: “Придумай і намалюй неіснуючу тварину, тобто таку, якої ніколи і ніде раніше не існувало і не існує. А також назви її неіснуючим ім’ям”. За потреби дитину можна попередити про те, що не можна використовувати героїв казок і мультфільмів.

Оповідання можна складати у довільній формі (орієнтовно 10-15 речень). В описі бажано відобразити такі моменти: розміри тварини, де і з ким живе, чим харчується, чим зазвичай займається, чого боїться, для чого вона живе і яка від неї користь, чи має друзів, ворогів. Можна попросити назвати 3 основні бажання, які є у тварини.

Стандартна інструкція (намалювати неіснуючу тварину) емоційно нейтральна. Тому в даному тесті існують додаткові завдання намалювати: «Найбільш злу і найстрашнішу тварину» (дозволяє виявити найбільш приховані агресивні і депресивні тенденції, реакцію на загрозу), «Щасливу тварину» (цінності і прагнення досліджуваного), «Нещасну тварину» (характер побоювань, усвідомлені і неусвідомлені уявлення досліджуваного про його найбільш гострі проблеми, ступінь стійкості досліджуваного до різного ступеню стресів).

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОЕКТИВНОЇ МЕТОДИКИ “НЕІСНУЮЧА
ТВАРИНА”**

Тип тварини

Реально існуюча – інтелектуальне або емоційне порушення; гостра тривога; іноді психічне захворювання (з семирічного віку). Це говорить про відсутність фантазії, творчого початку або повного небажання малювати, брати участь у тестуванні.

Людиноподібна – незадоволеність потреби в спілкуванні; типово для підліткового віку.

Існуюча раніше (наприклад, динозавр) або існуюча в культурі (наприклад, дракон) – бідність уяви; низький загальнокультурний рівень; іноді педагогічна занедбаність (з семирічного віку).

Сконструйована з частин різних тварин, яка відповідає стандартній схемі тварини – раціоналістичний, нетворчий підхід до задачі.

Цілісна, побудована за стандартною схемою з головою, тулубом, кінцівками – художній, але в цілому стандартний підхід до задачі.

Побудована за оригінальною схемою, що не нагадує звичайних тварин – творчий підхід до задачі; низька конформність.

Надоригінальна, вигадлива – демонстративність; шизоїдність.

Наявність механічних деталей, вмонтованих в тварину найчастіше скаже про проблеми з психікою. Психологу треба звернути увагу на випадки вмонтування механічних частин в тіло “тварини” – постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, триніжок; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини – рукоятки, клавіші і антени. Це зазвичай відзначається у людей, схильних до оригінальних суджень, інакомислення, що мають шизоїдні тенденції.

З кінцівками, спрямованими назовні – екстравертність.

Замкнутий, без кінцівок або з кінцівками, спрямованими до тіла – інтровертованість.

Фігура кола (особливо – нічим не заповненого) символізує і виражає тенденцію до скритності, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати відомості про себе оточуючим, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки зазвичай дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Можна умовно розділити тварин на: **загрозливих** (вовк, лев...), **унікаючих** (заєць...) і **нейтральних** (мураха, равлик...). Вибір типу тварини говорить про ставлення до власної особистості, до свого «Я». Людина вибирає той тип тварини, з якою себе ідентифікує. З іншого боку, так як тварина – це символ самого себе, то і розподіл тварин на хижаків і нешкідливих, дає уявлення про ставлення людини до світу – завойовник і сильний звір або слабка боязка жертва.

Положення малюнка

У нормі малюнок має бути розташований **по середній лінії** вертикально поставленого аркуша.

Розташування малюнка **ближче до верхнього краю** аркуша (чим ближче, тим більш виражено) трактується як завищена самооцінка, як невдоволення своїм становищем в соціумі, почуття недостатності визнання з боку оточуючих, тенденція до самоствердження.

Якщо малюнок розташований **в нижній частині**, то зворотна тенденція: невпевненість у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму положенні в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

Центр фігури (зазвичай голова)

Якщо **голова дивиться вправо** – людина орієнтується більше на практичну діяльність, реалізацію планів. Їй не властиві голослівні заяви.

Голова дивиться вліво – досліджуваний більше міркує, обмірковує, ніж робить. Лише невелика частина планів реалізовується. Мають місце часті нерішучість, страх діяльності, багатогодинні переживання з приводу правильності рішення.

Голова дивиться прямо – властивий егоцентризм.

Більш ніж 1 голова – наявність внутрішніх суперечностей, протилежно спрямованих тенденцій, іноді внутрішній конфлікт.

Голова відсутня – імпульсивність, іноді психічне захворювання.

Форма голови грубо спотворена – органічне ураження мозку, іноді психічне захворювання.

Більш велика голова, ніж треба – людиною більше цінується раціональне, корисне, на перше місце ставиться розум, широка ерудиція.

Очі символізують страхи людини. Вони особливо виражені, якщо видно промальовування райдужки. **Вії** вказують на демонстративність в характері, бажання загальної уваги і захоплення. **Закриті очі** – труднощі в спілкуванні, безпорадність.

Відсутні очі – аутизація, астенія.

При промальовуванні **органів слуху** – зацікавленість в інформації, значимість думки оточуючих про себе.

Рот, як орган поглинання вказує на «апетит» Неіснуючої тварини, на вираженість тенденції «присвоєння» їжі, а в символічному плані – речей, предметів.

Великий, часто відкритий рот вказує на балакучість суб'єкта.

Вискалені зуби, відкритий, затушований рот, висунутий, роздвоєний язик / жало / – ознака вербальної агресивності, уїдливістю висловлювань.

Наявність зубів на малюнку – показник вербальної агресії, людина захищається від нападок, критики часто грубістю.

Рот щілеподібний, у вигляді літери «О», відкритий як для крику – ознака утрудненого спілкування, тривожності, потреби в допомозі, схильність до висловлення скарг.

Якщо сильно **промальовані губи** – чуттєвість.

Округлий рот символізує тривожність.

Довгий ніс – прагнення розширювати свої можливості.

Обмеженість кількості і розмірів органів чуття (їх повна відсутність) – інтровертованість, зосередженість на собі. Шизоїдні тенденції.

З'єднання тулуба і голови – показник надійності, захищеності або незахищеності /при тонкій ший/.

Довга шия може трактуватися і як прагнення до розширення своїх можливостей – так само як і ніс.

Наявність на малюнку **рогів** говорить про агресію, захист. Особливо, якщо вони присутні разом з іншими агресивними елементами (**нігті, голки, щетина**).

Пір'я свідчить про деяку демонстративність.

Шерсть, грива, зачіска вказують на чуттєвість.

Різноманітність кінцівок – прояв творчої активності, їх химерне поєднання – оригінальність мислення, вільнодумство.

Ретельне з'єднання з тулубом – ґрунтовність і продуманість поведінки.

Крила: мрійливість, прагнення піти від повсякденної рутини, пошук себе.

Ноги (або елементи, які їх замінюють). Якщо **основа міцна, стійка**, вона скаже психологу про ґрунтовність, раціональність, вираженість її власника.

Якщо ж **ніжки маленькі або тонкі** – можлива поверховість суджень, часто імпульсивність, легковажність.

Відсутність ніг, їх недостатня кількість або явна слабкість на малюнку – низька побутова орієнтація, пасивність або невмілість у соціальних відносинах.

Особливо **великі (товсті) ноги або їх надмірна кількість** – потреба в опорі, відчуття своєї недостатньої вмілості в соціальних відносинах.

Варто звернути увагу на **кріплення ніг до корпусу**, якщо промальовування недбале, **слабке** – малий контроль за своїми рішеннями і зробленими висновками.

Якщо **кінцівки основи однотипні і односпрямовані** – для людини характерні конформізм, банальність.

Якщо в малюнку неіснуючої тварини присутні **багато різноманітних несучих деталей**, то такій людині властиві творче начало, самостійність у судженнях і установах.

Хвіст: висловлює ставлення до себе, своїх дій /направлений вправо/ або думок /вліво/.

Піднятий вгору пишний хвіст – бадьорість, впевненість; **опущений вниз «падаючий»** – невпевненість, виснаженість.

Довгий, звивистий, роздвоєний хвіст – амбівалентність самооцінки, внутрішній конфлікт.

Товстий хвіст – висока значимість сексуальної сфери.

Контур тварини

Гострі кути, штрихування – агресивний захист, досить великий страх і тривога, якщо є обведення ліній по контуру (подвійна лінія) – підозрілість і страх.

Грає роль і **«напрямок» захисту**. **Вгору** – значить, людина захищається від вищестоящих людей (вчителів, начальників, строгих батьків). **Вниз** – від невизнання однолітків, насмішок, страх осуду.

Напрямок захисних елементів в різні боки скаже про готовність до захисту в будь-якій ситуації, хронічну настороженість.

Загальні доповнення

Енергія досліджуваного залежить від кількості зображених деталей, **якщо тільки необхідні деталі** – економія витрат енергії, схильність до астенії, хронічні захворювання. **Якщо промальовано багато різних деталей** (крила, пір'я, бантики, ще одні ноги або лапи, кучері, квіти і різні інші прикрашаючі деталі) це говорить про впевненість в собі, про високий рівень енергії, яку людина вміє розподіляти в різні сфери діяльності. **Натиск на олівець** теж важливий, якщо людина **сильно продавлює папір** – велика тривожність. Якщо **тільки один елемент малюнка різко продавлений** – це скаже, на що саме більше всього спрямована тривога, негативні емоції.

Сексуальна атрибутика на малюнку неіснуючої тварини говорить про проблему в сексуальній сфері, неможливості налагодити контакт з протилежною статтю. Слід звернути увагу також на акцентування сексуальних

ознак – **вимені, сосків, грудей у людиноподібної фігури та ін.** Це може означати фіксацію на проблемі сексу.

Прикраси: візерунок на шкірі, хвіст павича, вії – демонстративність.

Рани, шрами – невротичний стан, іноді психічне захворювання.

Внутрішні органи, анатомічні деталі, кровоносні судини – іпохондрія, невротичний стан, іноді психічне захворювання.

Ступінь **агресивності** виражена кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні прямі символи агресії – пазурі, зуби, дзьоби.

Луска, панцир – потреба в захисті, боязнь агресії.

Голки, шипи і т.п. – захисна агресія.

Гострі роги, кігті, ікла (вилазять з рота), гострі нарости – агресивність.

Зброя, ріжуче, колюче або рубаюче знаряддя – агресивність.

Акцентування органів виділення (задній прохід, дефекація) вказує на нехтування нормами поведінки, схильність до хуліганських дій.

Назва – просто **звуки, без осмислення** повідають про деяку поверховність, легковажність; **слова з латинськими закінченнями, наукові** вказують на пріоритетність розуму, широкої ерудиції для людини і про демонстрацію переваги розуму; **повторювані звукові елементи** – про інфантильність; **надзвичайно довга назва** означає схильність до фантазування; **раціональне з'єднання частин слова за змістом** – практичність людини.

Аналіз оповідання

Оповідання відповідає малюнку – показник логічності мислення. **Невідповідність малюнку** – іноді порушення логічного мислення. **Особливо докладний, з ідеалізацією, вказівкою на красу чи винятковість тварини малюнок** – ознака демонстративності; схильність до компенсаторного фантазування.

Місце життя

Ізольоване (печера, скелі, інша планета, космос) – брак спілкування, почуття самотності;

Згадка про важкість досяжності (непрохідна гущавина, гори, в яких немає дороги) – боязнь агресії, потреба в захисті;

Екзотичне (острів Мадагаскар, зачарований ліс) – демонстративність;

Емоційно неприємне (болото, бруд) – невротичний стан; низька соціалізованість; іноді психічне захворювання.

Харчування

Явно неістивні речі (каміння, скло, метал) – низька соціалізованість, порушення спілкування;

Особливо великі об'єкти (гори, дерева, будинки) або твердження про те, що **тварина їсть все** – імпульсивність; низька соціалізованість;

Люди – негативізм; асоціальність або антисоціальність; агресивність;

Докладний опис поїдання жертв – агресивність;

Емоційно неприємна їжа (черв'яки, бруд, слиз) – невротичний стан; іноді психічне захворювання;

Кров, окремі частини та органи живих істот (серце, мозок) – невротична агресія;

Не харчується нічим або харчується повітрям, енергією – інтровертованість; іноді шизоїдність.

Улюблене заняття або тим чим зазвичай займається тварина

Грає, гуляє, розважається – пряма проекція своїх бажань;

Постійно зайнята пошуками їжі – відчуття труднощів і одноманітності життя;

Ламає дерева, топче будинки – негативізм; асоціальність або антисоціальність; агресивність; іноді психічне захворювання;

Багато спить – втома; астеничний стан.

Друзі

Відсутні – почуття самотності;

Всі оточуючі, без конкретизації – висока незадоволена потреба в спілкуванні;

Злі, агресивні персонажі (акули, крокодили, дракони) – негативізм; асоціальність або антисоціальність; агресивність.

Вороги

Дуже багато або повна відсутність – боязнь агресії.

Всі оточуючі – негативізм; асоціальність або антисоціальність.

Опис способів захисту від небезпеки, вказівка на гігантський її розмір – тривожність, боязнь агресії.

Особливо довгий перелік страхів; страхи, нетипові для тварин (темрява, смерть, комахи) – страхи, невротичний стан.

Тема розмноження – значимість сексуальної сфери.

Безстатеві форми розмноження – напружене, внутрішньо конфліктне ставлення до сексуальної сфери.

Бажання тварини

Мати друзів – брак спілкування.

Не мати ворогів – боязнь агресії; іноді настороженість, підозрілість.

Щоб його не боялися – боязнь агресії.

Стати звичайною твариною, стати людиною – емоційний дискомфорт, пов'язаний з відчуттям своєї відмінності від оточуючих;

Стати більшим за розміром – відчуття своєї малої значимості; боязнь агресії, потреба в захисті.

Інтерпретація додаткових завдань

Найбільш зла і найстрашніша тварина порівняно зі звичайною Неіснуючою твариною

Позбавлене ознак агресивності – прагнення приховати свої агресивні тенденції, іноді повна відсутність агресивності.

З ознак агресивності присутні тільки зуби – схильність до вербальної агресії: грубості, крику, погроз.

Особливо виражена агресивна символіка: гострі роги, зброя – висока агресивність.

Те ж, в поєднанні з ознаками високої тривожності: штрихуванням малюнка, численними виправленнями – невротична агресія як реакція на відчуття емоційного дискомфорту.

Голки, шипи та інші оборонні засоби – боязнь нападу і схильність до захисної агресії.

Великі очі з радужкою замальованою чорним – боязнь агресії.

Розпад форми, поява невротичних ознак: зображення внутрішніх органів, кровоносних судин – низька стійкість до стресу, невротична реакція на стрес; іноді психічне захворювання.

Асоціальна символіка: сигарета, чарка, тварина у вигляді чорта або баби-яги – негативістичні, іноді психопатичні або психопатоподібні реакції на конфліктну ситуацію, загрозу агресії, стресову ситуацію. **Чітка впевнена лінія** – висока опірність стресу, здатність ефективно діяти в стресових ситуаціях.

Щаслива тварина в порівнянні зі звичайною

Завжди забезпечена їжею – висока значимість матеріальних цінностей; відчуття побутового неблагополуччя; уявлення про ненадійність свого матеріального становища.

Захищена від будь-яких ворогів або не має ворогів – боязнь агресії; іноді насторожене ставлення до оточуючих. Якщо **здатна жити усюди** (на землі, у воді, в повітрі) – висока цінність свободи; прагнення до незалежності, самостійності.

Живе вічно або дуже довго – іпохондричні тенденції; іноді страх хвороби, смерті.

Має багато друзів – висока цінність спілкування; незадоволена потреба в спілкуванні.

Її всі люблять – висока цінність емоційних зв'язків.

Доставляє радість іншим – висока цінність спілкування; іноді гіперсоціальність; прагнення справити хороше враження на психолога.

Красива, розумна – висока цінність відповідних якостей; сумнів у наявності цих якостей у себе.

Щаслива без певного приводу (просто так) – низький рівень розуміння себе, труднощі в усвідомленні своїх емоційних станів; іноді схильність до зниження настрою.

Нешасна тварина в порівнянні зі звичайною

Розмір сильно зменшений – приховані депресивні тенденції; схильність до депресивної реакції на несприятливу ситуацію.

Ознаки тривоги: штрихування, множинні лінії, розпад цілісної форми, поява ліній, що не відносяться до основного зображення – низька стійкість

до стресу; схильність до сильного підвищення рівня тривоги в несприятливих ситуаціях.

Штриховка з сильним натиском, темна частин малюнка – низька стійкість до стресу; схильність до появи високої емоційної напруженості в несприятливих ситуаціях.

Підкреслений контур – тенденція до контролю за своїми емоційними станами.

Живе одна, не має друзів – почуття самотності, незадоволена потреба в спілкуванні.

Її ніхто не любить – незадоволена потреба в емоційному контакті.

Хворіє, вмирає – іпохондричні тенденції; депресивні тенденції; іноді страх смерті.

Погано пристосована до життя: насилу пересувається, витрачає дуже багато часу на добування їжі – відчуття труднощів життя; низький рівень соціальної адаптації.

Нещасна тварина без причини – схильність до зниження настрою; іноді депресивний стан; низький рівень розуміння себе, труднощі в усвідомленні своїх емоційних станів.

Критерії оцінки агресії/агресивності за малюнковим тестом «Неіснуюча тварина»

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік _____ Дата обстеження _____

Група _____

№	Критерії	Бали
1	Сильна, впевнена лінія малюнка	0; 1
2	Неакуратність малюнка	0; 1
3	Велика кількість гострих кутів	0; 1; 2
4	Верхнє розміщення кутів	0; 1
5	Крупне зображення	0; 1
6	Голова повернена вправо чи вліво	0; 1
7	Хвіст піднятий вгору	0; 1
8	Погрозливий вираз	0; 1
9	Погрозлива поза	0; 1
10	Наявність знарядь нападу (зуби, пазурі, роги)	0; 1; 2
11	Хижак	0; 1
12	Ватажок чи самотня тварина	0; 1
13	При нападі «б'ється на смерть», усіх вбиває, б'ється традиційним способом (зуби, пазурі, роги, хобот і т.д.)	0; 1
14	Нічна тварина	0; 1
Разом:		

Рівень актуалізації агресії/агресивності

Високий рівень – 12 – 16 балів

Середній рівень – 4 – 6 балів

Середньовисокий рівень – 7 – 11 балів

Низький рівень – 1 – 3 бали

**Критерії оцінки агресії/агресивності
за малюнковим тестом «Неіснуюча тварина»**

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік _____ Дата обстеження _____

Група _____

№	Критерії	Бали
1	Сильна, впевнена лінія малюнка	0; 1
2	Неакуратність малюнка	0; 1
3	Велика кількість гострих кутів	0; 1; 2
4	Верхнє розміщення кутів	0; 1
5	Крупне зображення	0; 1
6	Голова повернена вправо чи вліво	0; 1
7	Хвіст піднятий вгору	0; 1
8	Погрозливий вираз	0; 1
9	Погрозлива поза	0; 1
10	Наявність знарядь нападу (зуби, пазурі, роги)	0; 1; 2
11	Хижак	0; 1
12	Ватажок чи самотня тварина	0; 1
13	При нападі «б'ється на смерть», усіх вбиває, б'ється традиційним способом (зуби, пазурі, роги, хобот і т.д.)	0; 1
14	Нічна тварина	0; 1
Разом:		

Рівень актуалізації агресії/агресивності

Високий рівень – 12 – 16 балів

Середньовисокий рівень – 7 – 11 балів

Середній рівень – 4 – 6 балів

Низький рівень – 1 – 3 бал

Протокол обстеження за методикою «НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА» (оцінка агресії/агресивності)

Дата обстеження _____

Група _____

[illegible]

Протокол до методики «НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА»

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік _____ Дата обстеження _____

Група _____

№	Категорії оцінювання	Бали		
		Яскраво виражений	Виражений	Відсутній
		2 бали	1 бал	0 балів
1	Зміщення малюнку вгору			
2	Зміщення малюнка вниз			
3	Голова спрямована праворуч			
4	Голова спрямована вліво			
5	Положення анфас – обличчям до тог, хто дивиться			
6	Вуха			
7	Рот відкритий без промальовування губ			
8	Рот з промальовуванням губ			
9	Рот відкритий і закреслений без промальовування губ та язика			
10	Промальовування зубів			
11	Очі з промальовуванням райдужки			
12	Вії			
13	Промальовування зіниці та вій			
14	Збільшений розмір голови			
15	Рога			
16	Пір'я			
17	Грива чи вовна			
18	Грунтовність опорної частини			
19	Сполученість ніг із тулубом			
20	Ступінь різноманітності опорних елементів			
21	Функціональні елементи над рівнем фігури			
22	Елементи-прикраси над рівнем фігури			
23	Напрямок хвоста вправо - вгору			
24	Напрямок хвоста вправо - вниз			
25	Напрямок хвоста вліво - вгору			
26	Напрямок хвоста вліво - вниз			

27	Виступи типу шипів, панцирів, голок, затемнення контуру			
28	Гострі кути по контуру			
29	Забруднені лінії контуру			
30	Заслони та подвоєння ліній контуру			
31	Захист по верхньому контуру			
32	Захист по нижньому контуру			
33	Захист переважає праворуч			
34	Захист переважає зліва			
35	Велика кількість додаткових деталей			
36	Ступінь натиску			
37	Ступінь антропоморфності			
38	Наявність гострих кутів			
39	«Фігура кола»			
40	Вмонтованість механічних деталей			
41	Використання елементів, а не заготовок			
42	З'єднання у назві смислових частин			
43	Псевдонауковий суфікс або закінчення			
44	Поверхнева звукова назва			
45	Іронічна назва			
46	Персеверуюча назва. Назва містить повторення тих самих частин			
47	Надмірно подовжена назва			

Висновки: _____

_____